

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА ТА СУСПІЛЬНИХ НАУК

ФІЛОСОФІЯ

курс лекцій для здобувачів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти

ОПП «Облік і оподаткування» спеціальності 071 «Облік і оподаткування» та ОПП
«Фінанси, банківська справа та страхування» спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»
денної та заочної форм здобуття вищої освіти

Миколаїв

2024

УДК 101
Ф56

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету протокол № 10 від «22» квітня 2024 р.

Укладачі:

- Н.В. Мірошкіна – канд. філос. наук, старший викладач Миколаївського національного аграрного університету
- Г.Ю. Суріна – канд. філос. наук, старший викладач Миколаївського національного аграрного університету

Рецензенти:

- Н.Г. Шарата – доктор педагогічних наук, професор, проректор із науково-педагогічної та виховної роботи і підвищення кваліфікації, Миколаївського національного аграрного університету
- О. В. Патлайчук – канд. філос. наук, доцент кафедри психології, філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова

Ф56 ФІЛОСОФІЯ курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Облік і оподаткування» спеціальності 071 «Облік і оподаткування» та ОПП «Фінанси, банківська справа та страхування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форм здобуття вищої освіти / уклад. : Н.В. Мірошкіна. Г.Ю. Суріна. Миколаїв : МНАУ, 2024. 97 с.

УДК 101

ПЕРЕДМОВА

Вивчення філософії є важливою складовою загальної підготовки здобувачів вищої освіти і відіграє суттєву роль у формуванні їхнього світогляду, високого рівня культури, вміння логічно мислити, самостійно формулювати принципи своєї життєвої позиції.

Успішне володіння навчальним матеріалом неможливе без наполегливої роботи на лекціях, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, повідомлень, виконанні різноманітних творчих завдань, що передбачає ознайомлення з першоджерелами, науковою та навчально-методичною літературою.

Допомогти у досягненні зазначених цілей, зорієнтувати здобувачів вищої освіти на найбільш важливі аспекти навчальних тем, формувати в них правильний категоріально-понятійний апарат філософії покликаний даний курс лекцій.

Для самоконтролю засвоєних знань пропонуються питання, творчі та тестові завдання, а також теми рефератів. Наприкінці видання міститься орієнтовний перелік питань до екзамену.

МОДУЛЬ І. ФІЛОСОФІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ТИП ЗНАННЯ

Тема 1. Філософія як особливий тип світоглядного знання

План

1. Коло філософських проблем. Предмет філософії.
2. Зародження філософії як світоглядної форми свідомості.
3. Структура та функції філософії.

1. Коло філософських проблем. Предмет філософії

Кожна людина як розумна, свідома істота, ставить перед собою питання, на які не має миттєвої однозначної відповіді, але без вирішення яких хоча б для себе людина не здатна визначитися в світі, знайти в ньому своє місце, сформулювати свої ідеали, життєві позиції, переконання, прагнення. Іноді сукупність таких питань називають **вічними**. До них належать:

- Що є світ, його сутність, природа?
- Що є людина, її сутність, природа?
- Який зв'язок між людиною і світом?
- Чи може людина пізнати себе, суспільство, природу?
- В чому сенс життя, смерті? Чи є безсмертя?
- Що таке Добро, Зло, Істина, Краса, Гармонія?

Зазначені питання є **світоглядними**. Філософська думка звертається до таких питань, що постають перед кожною людиною, кожним новим поколінням, і що потребують відповіді. Це необхідно для того, щоб людина була здатна орієнтуватися, самовизначатися, самостверджуватися в житті, світі. Оскільки людина є проблемою для самої себе, то при її вирішенні вона неодмінно проблематизує світ, в якому живе, прояви свого буття в ньому. Якби людське життя було наповнене лише задоволенням, радощами і святом, якби в ньому не було повсякденних турбот, драматичних і навіть трагічних випробувань, то філософія б просто не з'явилася, адже у такому разі людині не було б про що думати.

Щоб бути людиною, їй замало лише описати і пояснити світ, яким він є. Людина приречена *прагнути до кращого, до вищих цінностей і смислів*. Вирішенням цього завдання займається філософія. Внаслідок особливостей становища людини в світі, таких як її розумність, універсальність, володіння свободою, усвідомлювання неповторності власного життя, перед нею неодмінно постає питання про її життєве самовизначення.

Філософія виступає у якості інтелектуального інструмента відповіді на це питання, раціональним теоретичним типом мислення, що в узагальненій формі дає ідейно-теоретичне та духовно-практичне визначення відносин в системі «людина — світ».

Розглядаючи будь-який фрагмент реальності, філософія завжди вміщує людину в цю реальність і аналізує її крізь призму людських відчуттів, прагнень до щастя, самовиявлення, тобто під кутом зору людського буття.

Предмет філософії – це ставлення людини до світу. Аналізуючи відношення в системі «людина – світ», філософія застосовує категорії (ключові поняття), які слугують сходинками пізнання сутності досліджуваної реальності, складної системивідносин в ній.

До філософських категорій належать: буття, світ, матерія, людина, розвиток, сутність і явище, форма і зміст, причина і наслідок та інші. Ці категорії виражають спільність, загальність окремих складових людського світу. Філософські категорії зорієнтовані на фіксацію в абстрактній формі граничних засад людського буття.

2. Зародження філософії як світоглядної форми свідомості

Філософія зародилась у VII - VI ст. до н. е. у Стародавній Греції, і дещо пізніше (у VI – V ст.) – в Індії та Китаї.

Виникнення філософії саме в Греції мало такі причини:

- демократичний устрій, який давав можливість вільно висловлюватися, обґрунтовувати власні думки та погляди, спростовувати опонентів;
- Греція розташована на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Тут зустрічалися носії різних культур, світоглядів, релігій. Греки мали можливість порівнювати їхні погляди, співвідносити із власними. Це стимулювало розвиток самостійного мислення;
- у Греції релігійно-міфологічний комплекс був у деякій мірі відокремлений від приватного і суспільного життя, що певним чином стимулювало самостійний світоглядний пошук людиною відповідей на питання щодо граничних засад буття;
- на той час під впливом виробничої, торгівельної діяльності набуло достатньої зрілості абстрактне мислення, яке згодом й стало підґрунтям нового, а саме філософського мислення.

Слово «**філософія**» в перекладі означає «**любов до мудрості**» (від гр.: «філію» – любити, «софія» – мудрість). Уперше це слово запровадив до вжитку *Піфагор*. Видатні давньогрецькі філософи *Платон*, *Арістотель* вважали, що людей філософствувати підштовхнуло здивування перед безкрайнім, дивовижним, різноманітним і в той же час гармонійно поєднаним у цілісність світом.

Філософія своїми *джерелами* має міфологію та релігію. Вона успадкувала від них всю сукупність питань про походження світу і людини, про мету і сенс

життя, про моральні норми та суспільні вимоги. Але якщо попередні світоглядні форми (міфологія і релігія) були дораціональними (базувалися на вірі, давали готові незмінні відповіді на світоглядні питання), то філософія являє собою логічно-раціональне, дискурсивне відношення людини до світу.

Дискурс – це особливий тип мислення, який передбачає логічну впорядкованість, конкретність щодо своїх висновків, який через сумніви, що неодмінно виникають, завжди відкритий до нового; це мислення, яке чітко фіксує пункти власного руху до певних результатів.

3. Структура і функції філософії

Проблематика філософії відбивається на її структурі. Прийнято традиційно виділяти такі основні *галузі філософського знання*, як:

- **онтологія** – вчення про буття;
- **гносеологія** – вчення про пізнання;
- **етика** – наука про моральність, про добро і зло;
- **естетика** – наука про прекрасне і потворне;
- **філософська антропологія** – про людину як цілісність;
- **аксіологія** – вчення про цінності;
- **праксеологія** – вчення про практику як про цілеспрямовану діяльність людини щодо перетворення оточуючого середовища заради її потреб, інтересів.

Функції філософії:

- **світоглядна** – філософія формує систему поглядів на світ, осмислює і обґрунтовує світоглядні ідеали людини;
- **методологічна** – філософія розробляє всезагальні підходи до пояснення явищ, загальні вимоги та принципи до мислячого суб'єкта;
- **гносеологічна** (пізнавальна) – філософія дає нове знання;
- **критична** – філософія нічого не приймає на віру, піддає сумніву готові відповіді, більш за все цінує істину;
- **прогностична** – філософія вказує духовний орієнтир думкам і вчинкам людини.

Крім того, філософія виконує дуже важливу культуроохоронну і культуротворчу роль, оскільки дає відповіді на питання, які цінності в матеріальному, духовному і соціальному світі є справжніми, а які – ні.

Соціальна цінність філософії в тому, що вона допомагає людині визначитися в світі як свідомій, моральній, емоційно чуйній істоті.

Тема 2. Проблема людини у філософії

План

1. Проблема походження та буття людини в світі.
2. Єдність біологічного і соціального в людині.
3. Свобода та необхідність в житті людини.
4. Сенс життя і духовність людини.

1. Проблема походження та буття людини в світі

Центральною проблемою філософії є проблема людини. На думку засновника німецької класичної філософії **Іммануїла Канта** (1724–1804), філософія усім своїм змістом покликана дати відповіді на такі питання:

- Що я можу знати?
- На що я можу сподіватися?
- Що я маю робити?
- Що таке людина?

Відповідь на останнє питання обов'язково передбачає необхідність з'ясування походження людини. В історії світової думки склалося декілька відповідей на це питання. Умовно їх можна поділити на дві групи:

- *перша: людина створена вищою надприродною істотою* (Богом). Це вчення називається **креаціонізмом**. Вважається, що саме Бог надав людині виняткових якостей (розумність, здатність любити, страждати, сумління, уявлення про Добро і Зло і т. ін.). Людина покликана своїм життям йти назустріч до свого творця і відповідним чином жити.

Креаціонізм непогано узгоджується з історичним досвідом людства, проте він не має фактичних наукових підтверджень.

- *друга: еволюційний підхід*. Це вчення пояснює походження людини в контексті процесу розвитку природи, коли з неживої матерії спочатку утворилася жива в ході хімічної еволюції, що уперше у 1924 р. концептуально виклав *А.І. Опарін*; а згодом – з'явилася людина внаслідок біологічної еволюції. На це, зокрема, вказував свого часу *Ч. Дарвін*. У межах цього підходу розробляється ідея **антропосоціогенезу** – ідея стосовно переходу від біологічного до соціального способу взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Біологічний спосіб взаємодії з середовищем властивий тваринам, які в процесі свого життя для його підтримання споживають у готовому вигляді речовину природи. На відміну від них людина своєю працею переробляє речовину природи, примножуючи тим самим віддачу від неї для підтримання власного життя. Вважається, що у процесі еволюції виокремилась група мавпоподібних істот, які завдяки праці, мисленню та мові поступово

перетворились на людей.

На сьогодні еволюційна теорія так і не знайшла відповіді на питання, яке було поставлене ще у 1863 році: Як за дуже стислий історичний час відбувся перехід (біологічний, генетичний) від передлюдини до сучасної людини?

2. Єдність біологічного і соціального в людині

Не лише проблема походження, але й специфічна модель людського існування породжують численні питання. На відміну від інших живих істот, людина становить проблему сама для себе.

Тварини у своєму житті і поведінці біологічно спеціалізовані та запрограмовані. Людське буття є відкритим, незавершеним, *людина приречена самотійно вибирати* свій шлях у житті. Щоб відбутися людиною, абсолютно недостатньо нею народитися. Обов'язково потрібно включитися в соціальне оточення, опанувати людський спосіб життєдіяльності, норми культури і моралі, долучитися до знань і т. д. Зважаючи на ці обставини, людську природу можна вважати нерозривною єдністю біологічного і соціального.

Для позначення соціальних якостей людини вживають термін *особистість*. Це поняття слід відрізнити від інших, а саме:

Індивід – поняття, що вказує на окрему людину;

Індивідуальність – поняття, що вказує на неповторну, самобутню, не схожу на інших людину;

Людина – поняття, що вказує на приналежність до людського роду і фіксує єдність біологічного і соціального.

Структура особистості включає такі складові:

- *потреби* (біологічні, соціальні, духовні та ін.) – основа особистості, що характеризує суперечності між рівнем наявного і рівнем необхідного для нормального функціонування людського організму. Заради задоволення потреб людина розгортає активність і вчиняє дії. За багатством та способами задоволення потреб можна судити про рівень розвитку особистості. Задоволення потреб – важливий компонент людського щастя.

Значна частка потреб (окрім біологічних) формується суспільством і може бути реалізована в суспільстві. Кожному суспільству відповідає певний рівень потреб і можливість їх задовольнити. Чим більше розвинене суспільство, тим вища якість потреб, що можуть бути задоволені;

- *інтерес* – усвідомлена потреба, її конкретне вираження, зацікавленість у чому-небудь. Разом із потребами інтереси виступають потужною рушійною силою прогресу як індивіда на шляху його розвитку, так і суспільства загалом;

- *цінності* – те, що є суб'єктивно значущим, дорогим для людини;

- *ціннісна орієнтація* – те, що визначає першочерговість задоволення

потреб;

- **соціальні норми** – загальні правила поведінки, завдяки засвоєнню яких людина стає здатною бути самостійним, відповідальним учасником суспільного життя.

Зазначені складові духовної структури особистості, а також світоглядні уявлення, переконання, нагромаджений життєвий досвід визначають вирішальною мірою життєву позицію людини.

3. Свобода та необхідність в житті людини

Сутністю людини є її **свобода**, яка полягає у можливості мислити і поводити себе згідно з власними уявленнями, а не під тиском внутрішніх або зовнішніх обставин. Свобода передбачає вільний вибір людиною своєї життєвої позиції і виступає для людини як здатність бути причиною будь-яких її власних думок та вчинків.

Уперше на свободу як сутність людини вказала християнська думка. Людина вважається створеною за образом і подобою Бога і саме від її віри та повсякденних вчинків милосердя або, навпаки, гріховних, тобто від того, наскільки людина виконує викладені в Святому Письмі заповіді або ігнорує їх, врешті-решт і залежить, чи потрапить вона до Царства Небесного чи її очікують одвічні пекельні страждання.

В історії філософії свобода досліджувалась багатогранно і розглядалась у зв'язку із справедливістю, відповідальністю, необхідністю. Так, з досвіду життя відомо, що здійснення природних прав людини обмежується такими ж самими правами інших людей. Тому можливості свободи співмірні ступеню відповідальності і наслідкам, що впливають з послугування нею. *І. Кант, М. Бердяєв, М. Хайдеггер* та багато інших видатних мислителів розглядали свободу водночас і як основу гідності людини, і як тягар відповідальності.

У сучасній матеріалістичній філософії свобода розглядається у співвідношенні із необхідністю. Людина насправді може вільно діяти, але лише в межах пізнаної необхідності, тобто в межах пізнаних природних, суспільних, моральних та інших законів, а не всупереч цим законам. Свобода не є анархією, свавіллям.

Співвідношення свободи та необхідності по-різному аналізувалося філософами, і були сформульовані такі вчення:

- **фаталізм** – розглядає кожную подію в світі та в житті людини як передвизначену ззовні, наперед зумовлену долею, Богом. Тому людина не може бути вільною в принципі, адже вона не спроможна протидіяти цій зовнішній силі;

- **волюнтаризм** – визнає повну перевагу волевих прагнень людини над іншими проявами духовного життя її, і передбачає, що людина діє так, як їй цього хочеться.

4. Сенси життя і духовність людини

Проблематичність людського життя зумовлюється тим, що кожна людина повинна сама для себе визначити *мету і сенс* власного життя. Проблема сенсу життя є джерелом постійних роздумів, сумнівів для людини; може інтенсивно осмислюватися не лише в період становлення її, але й в зрілі роки, особливо у зв'язку з очікуваною смертю.

Існують такі філософські підходи щодо осмислення *сенсу життя*:

- *людське життя не має сенсу і воно є абсурдним*. Французький філософ *Альбер Камю* (1913 – 1960) вважав, що життя людини по суті безглузде. Більшість людей живе своїми дрібними турботами, радощами, від понеділка до неділі, з року в рік і не надає своєму життю цілеспрямованого сенсу. Ті ж, хто наповнюють життя сенсом, витрачають енергію, мчать вперед, рано чи пізно розуміють, що попереду (куди вони щосили йдуть) їх чекає смерть, тобто – Ніщо. При зіткненні зі смертю, особливо близькою і раптовою, багато того, що раніше здавалося важливим для людини – захоплення, кар'єра, багатство – втрачає свою актуальність і стає безглуздим, не вартим самого буття. Тому оскільки смертними є ми всі – і ті, хто наповнюють своє життя сенсом, і ті, хто не здатні це робити, то життя людини як таке виявляється *абсурдом* (в перекладі – не має підстав);

- *сенс життя людини полягає в самому житті, в тому, що людина ставить і вирішує безліч різноманітних життєвих завдань* (в основному побутового характеру). Такий підхід виявляється недостатнім, коли ми звертаємо увагу на той факт, що людина є розумною цілепокладаючою істотою, яка (що підтверджено історичним досвідом людства) ставить перед собою високі цілі, які далеко виходять за межі буденності;

- *сенс життя виводиться за межі життя людини і безпосередньо пов'язується із служінням духовному Абсолюту* (в релігії – це Бог), або служінню суспільним ідеалам (наприклад, цілям революції, комуністичній ідеології тощо). Історія світової науки містить чимало прикладів жертвовного служіння людини Істині. Так, лікар В. Форсман у 1928 році самостійно ввів собі через артерію руки на 65 см катетер і досяг свого серця, що зафіксував на рентгенівському знімку. Це у подальшому поклало початок новому ефективному методу кардіохірургії. Лікар Е. Ульман повідомив Луї Пастеру – винахіднику щеплення від сказу, що він першим на собі хоче випробувати цей, як тоді здавалось, вкрай небезпечний метод. Ульман залишився живим і це допомогло поширенню вакцинації населення в різних країнах. І подібних прикладів присвячення свого життя високим ідеалам можна навести сотні.

Цілком очевидно, що проблема сенсу життя пов'язується з проблемою духовності. *Релігійна філософія* розглядає **духовність** крізь призму залучення людини до Бога. Таке осмислення духовності виходить, насамперед, із факту святої П'ятдесятниці. «Стягання» християнином Святого Духа, або обоження, і є мета духовного життя.

Ця мета досягається тільки при правильному (праведному) житті. Тому необхідне знати і виконувати основні заповіді Бога.

Матеріалістична філософія вважає **духовність** виразом відношення до інших людей і до створеного ними, і вказує на те, що людина живе не лише заради задоволення своїх безпосередніх життєвих потреб. Духовний тип поведінки може виявлятися у ствердженні людиною у своїй життєдіяльності гуманістичних та естетичних загальнолюдських ідеалів, тобто цінностей, які виступають як мета її життєтворчості.

Гуманістичний компонент духовності виявляється у ставленні людини до будь-якої форми життя як до вищої цінності; повазі до внутрішнього світу іншої людини, що поєднується зі здатністю до співчуття та реалізується через втілення у взаємини з цією людиною найвищих духовних цінностей — добра, краси, любові.

Естетичний компонент духовності відображає прагнення людини до краси, гармонії, досконалості і виявляється у потребі та здатності сприймати естетичні об'єкти, а також переживати почуття естетичного задоволення.

Тема 3. Світогляд

План

1. Поняття світогляду та його структура.
2. Міфологія та релігія – дораціональні світоглядні форми.
3. Філософія як світогляд. Ідеалізм та матеріалізм як світоглядні філософські позиції.

1. Поняття світогляду та його структура

Упродовж життя людина формує своє розуміння світу, свій підхід до дійсності і до свого місця в ній, а також всебічну уяву про себе. Система поглядів на світ, що включає знання, оцінки, ідеали, переконання, які визначають загальне розуміння світу, життєву позицію та поведінку людини називається **світоглядом**.

Це поняття відбиває відмінність від поняття, яке стосується картини світу, що дає нам наука. У людині її світогляд обов'язково пов'язаний із її власним сприйманням та переживанням світу, його оцінкою, відношенням до нього у зв'язку із визначенням свого місця в цьому світі. Якщо наука дає об'єктивне

знання про світ, яке позбавлене людських емоцій, переживань, інтересів, прагнень, яке є ціннісно нейтральним, відстороненим відображенням об'єктивної дійсності, то світогляд завжди є суб'єктивним уявленням людини про закономірності світу, і потреба в ньому зумовлена нашою біологічною незапрограмованістю, відкритістю до світу і необхідністю самовизначитися в ньому, зорієнтуватися в ньому. Звідси випливає, що за своїми функціями світогляд постає такою формою духовно-практичного освоєння світу, яка покликана:

- інтегрувати людину у світ (природний, духовний, суспільний);
- надати людині найперших життєвих орієнтирів;
- надати дійсність у її людських вимірах та виявленнях.

Центральною проблемою світогляду виступає відношення «людина – світ», але формування його людиною здійснюється не лише інтелектуально, розумово, теоретично, а обов'язково включає емоційну компоненту, чуттєві уявлення. Цей факт відбивається на *структурі світогляду*, до якої належать:

- **світовідчуття** – це рівень духовного розвитку людини, що проявляється у почуттях, настроях, емоціях;
- **світосприймання** – це ідеали, норми, переконання, які формуються на основі оцінок дійсності і проявляються в ціннісних орієнтаціях людини;
- **світорозуміння** – це знання людини про світ у формі понять, законів, що стало результатом узагальнення процесу пізнання природи, суспільства, мислення.

Зважаючи на глибину обґрунтованості та міру адекватності світоглядних уявлень людини про світ, у світогляді виділяються такі два рівні:

- **життєво-практичний**, який базується на здоровому глузді і буденному життєвому досвіді, який формується стихійно, має несистематизований, іноді навіть суперечливий вигляд;
- **теоретичний**, до якого належать наука та філософія.

Теорія відрізняється від життєвої практики тим, що вона аналізує явища через поняття, через чітко визначені терміни, на підставі певних законів та необхідних внутрішніх зв'язків. Тому філософія як теоретична основа світогляду передбачає, що про світоглядні проблеми потрібно не просто думати, а:

- усвідомлювати їхню необхідність;
- усвідомлювати зв'язки, сторони, аспекти, стосунки між людиною, світом, Добром, Злом;

- усвідомлювати їх характеристики, складові і робити це за допомогою абстрактно-логічних засобів мислення.

Оскільки світогляд є складною суб'єктивно сформованою системою поглядів, переживань, почуттів і відрізняється своїми особливостями в кожній людини, то можна виділити **типи світоглядів**:

- **за будовою** виділяють цілісний або фрагментарний світогляд, внутрішньо злагоджений або суперечливий;

- **за ступенем адекватності сприймання дійсності** світогляд може бути реалістичним, викривленим, фантастичним;

- **в залежності до існування вищих сутностей** світогляд може бути релігійним або атеїстичним – тобто, таким, що заперечує існування Бога (богів);

- **за морально-ціннісними ознаками** світогляд може бути егоїстичний, альтруїстичний (жити для людей);

- **з морально-психологічної точки зору** світогляд може бути оптимістичним чи песимістичним.

2. Міфологія та релігія – дораціональні світоглядні форми

У своєму формуванні людський світогляд пройшов такі історичні типи:

- **міфологічний** – характерний для докласових і ранньокласових суспільств. У міфах, казках, переказах ішлося про походження світу та людини (пояснювалось за допомогою генетичного принципу: хто кого породив), про життя і смерть, про минуле і майбутнє. Міфи намагались також дати відповіді на питання про спостережувані природні явища, торкались питання честі, обов'язку, етики та моралі. Рисами міфу є олюднення природи; наявність вигаданих богів, їх взаємодія з людьми; практична спрямованість міфу на вирішення конкретних життєвих завдань (господарство, захист від стихії і т. д.); відсутність абстрактних роздумів (рефлексії); загалом – одноманітність і повторюваність міфологічних сюжетів.

Міфологічний світогляд був **синкретичним**, тобто в ньому усе було перемішане з усім: реальне з фантастичним, бажане і дійсне, людина і світ, слово і діло тощо. Міфи в той же час були необхідні, тому що вони, пояснюючи світ по-своєму, давали людині норми, традиції, звички, і тим самим сприяли гармонізації стосунків у системі «людина – природа», «людина – суспільство», «людина-світ». З розвитком суспільства та самої людини формується більш складний історичний тип світогляд **релігійний**. В ньому відбувається чітке розмежування між світом поцейбічним (природним) і світом потойбічним (уявним), що є невидимим, існує уяві людини, але стосовно цього світу і самої людини який є вищим, вирішальним.

Як і міфологічний, релігійний світогляд звертається до людських почуттів,

вимагає повної віри від людини у своїх положеннях. Релігійна, так само як і міфологічна світоглядна форма, є *дораціональним історичним типом світогляду*, закритим для сумнівів, для критичного переосмислення та доповнення з боку людини. Релігія ближче до філософії, тому що вона спрямовує погляд людини у вічність і тим самим допомагає людині сформувати сенс і мету власного життя, озброює її абсолютним критерієм (релігійні заповіді), за допомогою якого людина сама може оцінювати себе, інших, світ в цілому. Релігійний світогляд виконує низку важливих соціальних функцій – консолідує суспільство, його різні верстви і складові навколо певної високої ідеї та мобілізує їх для її досягнення, закладає підвалини культури і сприяє її поширенню, культивує ідеали любові до ближнього, виховує в людини чесність, здатність співчувати і допомагати.

3. Філософія як світогляд.

Ідеалізм та матеріалізм як світоглядні філософські позиції

Міфологія та релігія як світоглядні форми не протистоять філософії, а навпаки, виступають для неї необхідними попередніми типами, від яких вона успадковує сукупність світоглядних питань. На відміну від міфології та релігії, філософія світоглядні питання вирішує на основі теоретичного мислення, логіки, з націленістю на пізнання об'єктивних істин буття, спираючись на духовний досвід людства, на здобутки науки, всієї світової людської думки. Виникнення філософії означало, що людина вперше побачила в своєму розумі могутнє знаряддя, за допомогою якого вона набула здатності самостійно отримувати надійне обґрунтоване знання про світ і про себе.

Рисами філософського мислення є:

- **сутнісність**, тобто філософія прагне визначити сутність світу та явищ в ньому через визначення першоначала світу. В якості такого першоначала філософи минулого (Платон, Фома Аквінський, Гегель та багато інших), вважали духовне, яке створило природний матеріальний світ, включаючи людину. Така світоглядна позиція – **ідеалізм**. Він визнає первинність духовного (в релігії – Бог) і вторинність матеріального світу (природи, включаючи людину);

Протилежною світоглядною позицією є **матеріалізм**, який наголошує на первинності, несотворимості матерії, природи, яка є причиною для самої себе, і на вторинності духовних явищ (явищ свідомості), які розглядаються як продукт високоорганізованої матерії;

- **універсалізм** – пізнання всезагальних основ буття і прагнення філософії до отримання такого універсального знання, яке мало б всезагальне значення для духовно-морального життя людей. Філософія носить абстрактно-теоретичний характер, містить базові, засадничі ідеї та поняття, які лежать в основі інших наук;

- наявність сумніву щодо існуючих поглядів і критична налаштованість щодо них;

- творче, авторське мислення, **відкритість** до всього нового;

- **рефлексивність** – тобто, спрямованість думки на саму себе, коли отримуване знання звернено як на світ предметів, так і саме на себе;

- сильний вплив на свій розвиток з боку тих доктрин, що вироблялись попередніми філософами, а також літераторами, релігійними мислителями, вченими, громадськими діячами тощо.

Філософія є сукупністю об'єктивного знання і цінностей, моральних ідеалів свого часу, відчуває на собі культурний вплив конкретної історичної епохи. Вона вивчає не тільки предмет пізнання, але і механізм самого пізнання. Отже, **філософія** є таким історичним типом світогляду, який відрізняється раціональністю, системністю, логікою і теоретичною оформленістю.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО МОДУЛЯ 1

1. Питання для самостійного опрацювання

1. Що таке світогляд?
2. Назвіть історичні типи світогляду.
3. Назвіть галузі філософського знання.
4. Що таке креаціонізм?
5. В чому полягають основні функції філософії?
6. Яка роль праці і мови у становленні людини?
7. Яка відмінність у поняттях «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість»?
8. Що таке монізм?
9. Що таке матеріалізм?
10. Що таке ідеалізм?
11. Чому філософія є теоретичною основою світогляду?
12. Назвіть принципи формування світогляду.
13. Які історичні типи світогляду ви знаєте?
14. В чому полягає проблематичність людського буття?
15. Яке співвідношення понять «людина – індивід – індивідуальність – особистість»?
16. Що є біологічного, соціального та духовного в людині?

2. Теми рефератів

1. Філософія, її роль в життєдіяльності людини і суспільства.
2. Передумови виникнення філософії.
3. Світогляд, його зміст та суспільно-історичний характер.
4. Філософія і наука.
5. Філософія і релігія.
6. Людина як універсальний предмет філософії.
7. Антропосоціогенез та його системний характер.
8. Категорії людського буття.
9. Потреби, інтереси та ціннісні орієнтири людини.
10. Гуманістичний ідеал людяності і неминуща цінність людського життя.
11. Проблема та поняття сенсу життя. Покликання людини.
12. Проблема співвідношення біологічного і соціального в людині.
13. Феномен людської особистості та проблема її онтологічного статусу.
14. Сутнісні характеристики феномену людини.
15. Біологія і культура в генезі людини.

3. Творчі завдання

1. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Філософія в системі духовної культури».
2. Прокоментуйте такі думки сучасного французького філософа Ж.-П. Сартра: *«Людина, засуджена до свободи, покладає тяжкість усього світу на свої плечі».*

«Людина – це єство, що спрямоване до майбутнього й усвідомлює, що воно проектує себе у майбутнє. Людина – це перш за все проект, що переживається суб'єктивно, а не мох, не пліснява і нецвітна капуста. Нічого не існує до цього проекту, немає нічого на розумосяжному небі, і людина стане такою, яким є її проект буття...»

Чи погоджуєтесь ви з ними?

4. Тести

1. Монізм є принципом формування світобачення:
А. матеріалізму, ідеалізму; В. тільки матеріалізму;
С. тільки ідеалізму; Д. дуалізму.

2. *Синонімічними є такі поняття:*

- А. онтологія – антологія; В. праксеологія – аксіологія;
С. гносеологія – епістемологія; Д. етика – естетика.

3. *Пізнання всезагальних основ буття відбиває таку рису філософського мислення:*

- А. сутнісність; В. критичність;
С. універсалізм; Д. відкритість до нового.

4. *Мистецтво і філософію зближує те, що вони є ...*

- А. художньо-образними формами відображення дійсності;
В. логіко-теоретичними способами осягнення світу;
С. продуктом творчого авторського мислення;
Д. спонукаючими чинниками до критичного осмислення суспільства.

5. *Два протилежні підходи щодо походження людини*

- А. раціоналізм – дарвінізм; В. універсалізм-природоцентризм;
С. прагматизм-еволюціонізм; Д. креаціонізм-еволюціонізи.

6. *Протилежними поняттями є*

- А. волюнтаризм-фаталізм; В. догматизм-раціоналізм;
С. непотизм-гедонізм; Д. культура-цивілізація.

7. *Перший історичний тип світогляду*

- А. міфологічний; В. релігійний;
С. філософський; Д. науковий.

8. *Уперше чітко розмежував реальність на поцейбічну та потойбічну світогляд...*

- А. міфологічний; В. релігійний;
С. філософський; Д. науковий.

9. *Проблематизує людське буття той факт, що людина є істотою*

- А. розумною, свідомою; В. агресивною, злою;
С. відкритою до світу, незавершеною;
Д. емоційною, яка керується настроями.

10. *Найглибшою основою, що спонукає людину до активності, діяльності, є*

- А. ідеали; В. інтереси; С. потреби; Д. ціннісні орієнтації.

11. *Першим, хто вжив слово «філософія», був:*

- А. Арістотель; В. Піфагор;
С. Парменід; Д. Платон.

12. *Релігійний світогляд належить до :*

- А. дуалізму; В. матеріалізму;
С. ідеалізму; Д. не належить до жодного.

13. *Центральною для філософії є проблема:*

- А. Бога; В. природи; С. людини; Д. суспільства.

14. *Предмет філософії – це відносини в системі:*

- А. «людина-світ»; В. «людина-Бог»;
С. «людина-природа»; Д. «людина-суспільство».

15. *«Філософія» в перекладі означає:*

- А. прагнення до знання; В. знання істини;
С. розуміння буття; Д. любов до мудрості.

16. *Вивченням того, що для людини є суб'єктивно дорогим, значущимі*

чому це так, займається

- А. антропологія; В. онтологія; С. аксіологія; Д. гносеологія.

17. *Філософські судження за своїм характером є судженнями*

- А. індивідуальними; В. корпоративними;
С. груповими; Д. всезагальними.

18. *Яке з наведених питань є філософським*

- А. Що таке спадковість? В. Чи розширюється Всесвіт?
С. Що таке свобода? Д. Які глибинні причини політичної боротьби?

19. *Філософське пізнання характеризується*

- А. практичною зорієнтованістю на вирішення важливих суспільних проблем;
В. логіко-раціональним, дискурсивним мисленням;
С. науковою об'єктивністю, нейтральністю, безвідносністю людських

інтересів;

Д. художньо-образним, емоційним осягненням світу.

20. *Назвіть філософські категорії*

- А. причина і наслідок, одиничне і загальне; В. вага, маса, швидкість;
С. асиміляція, дисиміляція; Д. метаболізм, редуплікація.

21. *Буденний світогляд базується на...*

- А. життєвому досвіду і здоровому глузді;
В. новітніх наукових здобутках про закони світу;
С. логіко-раціональному способі мислення;
Д. безумовному виконанні релігійних вимог.

МОДУЛЬ II. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Тема 4. Філософія Стародавнього світу

План

1. Давньоіндійська філософія.
2. Конфуціанство і даосизм – основні течії старокитайської філософії.
3. Антична філософія: характер, етапи розвитку, проблематика.

1. Давньоіндійська філософія

Зародки філософських ідей в Індії формуються у надрах міфологічно-релігійного осягнення дійсності. Духовним витоком для появи та подальшого розвитку філософських ідей були **Веди** – збірник релігійних гімнів, молитов, формул заклинань. Філософсько-релігійний коментар до Вед – **Упанішади** – містили такі основні положення:

- першопричиною основою світу проголошується духовний Абсолют – Брахман – єдність свідомості, буття, раю. Духовною сутністю людини є Атман (той самий Брахман, але який перебуває в людському тілі);
- сутність світу полягає в циклах, які повторюються, коли щось виникає, а щось загасає;
- душа людини приречена на безконечні перевтілення, тобто на нові народження, а значить, і на нові страждання. Щоб цього позбутися, людина повинна зосередитись на глибоких роздумах про єдність власної душі і Брахмана.

Подібні позиції так чи інакше суттєво вплинули на різні філософські школи. Більшість з них підтримували авторитет Вед і їх називають *ортодоксальними*. До них належать ньяя, вайшешика, санкхья, йога, веданта.

Інші філософські школи, які заперечували авторитет Вед, називають *неортодоксальними*. До них належать джайнізм, буддизм, чарвака-локаята. Найбільш цікавими можна вважати погляди філософів **чарваки-локаята**, які з матеріалістичних позицій осмислювали світ: сутність світу складає чотири стихії: земля, вода, вогонь, повітря. Їх комбінації утворюють всі речі світу (в тому числі і людину). Ці елементи є вічними;

- життя після смерті немає. Смерть означає, що комбінації першоеlementів розпадаються і вони приєднуються до відповідних елементів природи;
- існування богів є вигадкою жерців. Єдиним джерелом пізнання виступають людські відчуття і сприймання;
- мета людського життя полягає в тому, щоб отримувати насолоду від благ цього світу і радість тілесного існування.

Отже, **особливостями давньоіндійської філософії** можна вважати:

- її зв'язок із міфологічно-релігійним світоглядом;

- споглядальний характер щодо природного буття;
- наголос на проблемі самовдосконалення людини, її внутрішнього світу.

2. Конфуціанство і даосизм – основні течії старокитайської філософії

Старокитайська філософія виникає у руслі традиційних світоглядних уявлень, що були викладені в канонічних книгах («Книга змін», «Книга історії», «Книга пісень» та інших).

Найбільш впливовими були вчення, які виникли в VI – V ст. до н. е.:

- конфуціанство (засновник – Конфуцій);
- даосизм (засновник – Лао Цзи).

В *конфуціанстві* основна увага зосереджена на морально– етичному вдосконаленні стосунків у державі. Центральне місце у вченні посідає концепція «*жень*» (людяність). Згідно з нею, правитель у державі повинен діяти, як батько в патріархальній сім'ї, тобто бути мудрим, подавати приклад високоморальної поведінки, піклуватись про своїх підлеглих, як про своїх дітей, він має бути справедливим. З іншого боку, підлеглі мають ставитись до правителя з повагою, синівською почитивістю. Тому *Конфуцій* бере приклад патріархальної сім'ї за основу гармонізації людських стосунків у державі. Порядок в ній буде лише тоді, коли кожен виконуватиме свій обов'язок. Філософія *Конфуція* закріплює патріархально–сімейне уявлення про підкорення молодших старшим і поширює цей принцип ієрархії на суспільні стосунки.

Даосизм центральним поняттям визначає «*дао*» (від китайського

- шлях). Концепція «дао» осмислюється, як:
- першопричинна основа Всесвіту, яка породжує всю різноманітність світу;
- як всезагальний шлях усіх речей світу;
- усе в світі, в тому числі й людина, підкорюється закону дао, згідно з яким усі речі народжуються і змінюються завдяки власному шляху.

Для даосизму характерні наївно-діалектичні ідеї, тобто ідеї, які висловлюють думку, що усі речі в процесі змін переходять у свою протилежність. Гармонія світу полягає в тому, що в ньому співіснують Добро і Зло, і це визначає його суперечливий характер.

В цілому ж даосизм – вчення про гармонію людини з природою в їх єдності крокуванням вічними законами природи (дао).

3. Антична філософія: характер, етапи розвитку, проблематика

Антична філософія виникає в Стародавній Греції і в своєму розвитку пройшла такі *етапи*:

1) натурфілософський, що виникає в місті Мілет. Засновник

– *Фалес* (VII – VI ст. до н. е.). *Фалес Мілетський* поставив у центрі своєї уваги питання: «Що є першоосновою світу?» В якості першопочатку світу він називає *воду*, наводячи чимало доказів на користь такого погляду.

Його учень *Анаксимандр* в якості першопочатку пропонує поняття «*апейрон*» (щось проміжне між повітрям і водою). Учень Анаксимандра *Анаксимен* вважає першопочатком світу *повітря*. Отже, представники мілетської школи започаткували **космоцентричний характер** давньогрецької філософії.

Питання про першопочаток світу своєрідно вирішував *Демокрит*. Він створив *атомістичну концепцію побудови світу*. Він вважав, що світ і всі речі в ньому є комбінацією атомів (неподільних першоцеглинок). Атомів безліч. Вони відрізняються формою, розміром, положенням. Розмаїття речей пояснюється тим, що атоми по-різному поєднуються між собою. Атоми постійно рухаються, а умовою їхнього руху є пустота. Отже, *Демокрита* можна вважати засновником **давньогрецького матеріалізму**.

Інший видатний мислитель *Геракліт* першоосновою світу вважав *вогонь*. Він уперше обґрунтував такі принципи філософствування, що вплинули на подальший розвиток усієї філософії. Ці принципи включають: уявлення про закономірності і внутрішню необхідність розвитку світу. Для цього він впроваджує поняття «*логос*» (закон, який править світом);

- сутність світу в тому, що *все тече, все змінюється*. Отже, сутність буття полягає в його саморозвитку, самозміні;

- джерелом саморозвитку Геракліт називає «війну» (боротьбу) протилежностей, властивих речам світу, через що може виявлятися їхня сутність.

Завдяки цим міркуванням *Геракліта* вважають яскравим представником античної діалектики, одним із її засновників. В сучасній філософії під **діалектикою** розуміють вчення про всезагальний розвиток та взаємозв'язок всього в світі.

Парменід (на відміну від *Геракліта*) вважав що буття є єдиним, нерухомим, вічним у часі і просторі. Він вважав, що буття – це те, що можна мислити. Оскільки небуття мислити неможливо, то його не існує.

Отже, *Парменід* уперше поставивши у центрі своєї уваги буття як таке, запровадив до філософії ідею про **тотожність буття і мислення**.

2) софістика. Софістами називали вчителів мудрості, які готували юнаків до самостійної громадської діяльності. Вони сприяли переорієнтації античної філософської думки з проблем природи на проблеми людини. Видатним

представником софістів був *Протагор*. Він запропонував ідею, що людина є мірою всіх речей, і поза людиною істини не існує. Цей погляд став одним із джерел **морального релятивізму**.

Найбільш видатним представником цього етапу був *Сократ*, який уперше звернувся до людини із закликом «**Пізнай самого себе!**». Сократ уперше визначив сутність людини, під якою розумів її душу. Для *Сократа* душа – це сплав людського розуму, мисленевої активності і моральної поведінки. Сократ закликає людей в першу чергу дбати не про тіло, а про душу.

Сократ уперше обґрунтовує нове розуміння щастя: людина щаслива тоді, коли її душа упорядкована, добродійна.

Сократ уперше започаткував нове розуміння свободи людини. Тварина не вільна, тому що нею керує її природа (інстинкти). Людина настільки вільна, наскільки вона виявляє здатність бути господарем над власною природою.

Сократ ототожнював знання і добродійність людини. Якщо людина здійснює погані вчинки, творить зло, то він пояснював це її незнанням.

3) класичний – представлений іменами *Платона* і *Арістотеля*.

Платон першим у світовій філософії розробив власну всезагальну філософську систему, яка була об'єктивно – ідеалістичною. У нього **ідеї** (як суто розумові моделі) є сутністю речей і світу. Вони – справжнє буття. Матерія є небуттям, і слугує матеріалом, з якого Деміург (Бог), немов гончар, взявши за зразок ідеї, створив видимий світ.

Пізнання *Платон* уподібнює пригадуванню людини, оскільки її душа перед народженням перебувала в світі ідей, познайомившись з ними, і тому знає сутність різноманітних речей.

Арістотель – давньогрецький філософ, учень Платона, вчитель Олександра Македонського. Творчість Арістотеля енциклопедично різнобічна. Він займався природничими науками, проблемами державного устрою, був творцем логіки, психології, естетики. Арістотель коливався між матеріалізмом та ідеалізмом. У своїх працях (їх понад 150, серед них – «Метафізика», «Фізика»,

«Аналітика», «Риторика», «Тоніка»), що охоплювали майже всі галузі знання того часу, він прагнув узагальнити досягнення античної науки. Основу його спадку складає так звана *перша філософія* – **метафізика**, яку Арістотель трактував як науку «про причини і начала», або як науку про «сущє як таке». Вагомою новацією Арістотеля стало вчення про причини і першопочаток всього сущого. До них належать:

1) *матерія* – «те, з чого» створене різноманіття речей, що існують об'єктивно; матерія вічна, нестворена і незнищувана; вона не може виникнути з нічого, збільшитися або зменшитися у своїй кількості; вона інертна і пасивна. Матерія без своєї форми і є *небуття*;

2) *форма* – «те, що відрізняє одні речі від інших», що характеризує мету, сутність становлення різноманітних речей з одноманітної, однорідної матерії. Бог (або розум-першодвигун) створює форми різноманітних речей з матерії. Тому буття одиничної речі являє собою злиття матерії і форми;

3) *діюча причина*, тобто та, яка відповідає на питання – «звідки», вона характеризує момент часу, з якого починається існування речі. Початком всіх початків є Бог;

4) *мета*, або прикінцева причина, що характеризує «те, заради чого». В кожній речі є своя власна мета. Вищою метою є Благо.

5) *елліністичний* – представлений такими основними школами:

- *стоїцизм* – напрям філософії в епоху еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя. Засновником стоїцизму був *Зенон*, відомими представниками – *Луцій Сенека*, імператор *Марк Аврелій*.

Стоїки закликали мужньо переносити удари долі, не брати нічого близько до серця – ані втрат, ані успіхів. Ідеал мудреця – це свобода без пристрастей, байдужість до чуттєвих бажань (апатія).

Стоїки піднялися до ідеї самоцінності особи. На їх думку, соціальний стан (цар чи раб), походження (варвар чи грек) важать мало, головне – мудрість людини.

- *скептицизм* – філософський напрям, який затверджував сумнів у можливості існування істини, здійснення ідеалів. Представники його *Піррон*, *Секст-Емпірик* та інші дійшли висновку, що марні спроби знайти остаточно встановлену істину свідчать про неможливість вирішити це завдання взагалі. Так, мислення здійснюється за відповідними формами, але вибір найкращої, досконалої форми мислення потребує використання тієї чи іншої форми. Отже, для відбору форми потрібно використовувати форму. А де ж критерій вибору логічної форми, яка стає критерієм вибору іншої форми мислення? Такої форми, відомої нам як найуніверсальнішої, ми не маємо.

Використовуючи логічні засоби здійснення доказів, скептики дійшли висновку, що будь-яка істина доводиться лише іншою істиною. А це призводить до кола доведень, або до довільного вибору аксіом, або до нескінченної низки запитань. На підставі цих міркувань, аргументів обґрунтовувалася рівнозначність протилежних тверджень, саме тому був проголошений головний принцип скептицизму — утримуватися від суджень;

- філософське вчення *епікуреїзму* – система поглядів, що впливає з ідей *Епікура* (341–270 до. н. е.) та його послідовників. Головні положення філософії епікуреїзму:

- все складається з атомів, які можуть мимоволі відхилятися від

прямолінійних траєкторій:

- людина складається з атомів, що забезпечує їй багатство відчуттів і задоволення;

- боги байдужі до людських справ;

- світ відчуттів не ілюзорний, він – головний зміст людського життя.

Епікурейці вважали, що для щасливого життя людині необхідне:

- відсутність тілесного страждання;

- незворушність душі;

- дружба.

Епікур закликав мудру людину (філософа) уникати суспільної (політичної) діяльності. Добре прожив той, хто прожив непомітно – ось його теза. Відлюдність у приватному житті є типовим проявом індивідуалізму, до якого схилились філософи елліністичного періоду, уникаючи гострих проблем сучасного їм життя.

Епікуреїзм мав досить великий вплив на свідомість мислителів своєї епохи. Найбільш відомим з послідовників Епікура був давньоримський поет і філософ *Тит Лукрецій Кар*. До нас дійшла повністю його поема «Про природу речей», в якій він детально виклав свою філософську позицію. Лукрецій вважав, що головна мета філософії – звільнення людини від страху загробної кари. Звільнитися від цього людина може через пізнання природи, законів її функціонування.

Тема 5. Філософія V – XIX ст.

План

1. Середньовічна філософія.
2. Філософія Відродження.
3. Філософія Нового часу і Просвітництва.
4. Німецька класична філософія.

1. Середньовічна філософія

Історична доба Середньовіччя в Європі починається з часу занепаду римської рабовласницької імперії і триває до XIV ст. включно. Філософська думка Середньовіччя відчувала вирішальний вплив християнства. За своїм характером вона була **теоцентричною**. Це означає, що осмислення природи, суспільства, людини та її життя здійснювалось крізь призму поняття «Бог». Її особливостями були:

- 1) *екзегетика* – мистецтво тлумачення Біблії;
- 2) *біблейський традиціоналізм* і ретроспективність;
- 3) *схильність до вчительства* та морального повчання.

Етапи розвитку:

1) **апологетика** II-III ст. Перші християнські мислителі в цей час захищалися від нападів з боку влади, античної культури та філософії і прагнули довести правильність та істинність християнських поглядів);

2) **патристика** IV-V ст. – IX ст. Біля джерел патристики перебував Августин, саме він зробив **Бога** центром філософії. Напогляд *Августина*, Бог – це Буття, а світ природи, людина є неістинним буттям. Бог – це причина і мета пізнання, це благо і причина блага.

У цей час філософи прагнули інтелектуально оформити та систематизувати різноманітні положення Біблії і зосереджували свої зусилля на філософському обґрунтуванні таких релігійних догматів:

а) Про тринітарну природу Бога: Бог – Отець, Бог – Син, Бог – Дух Святий;

б) Про Бога – як Творця світу і людини, який створив їх знічого, своїм Словом;

в) Про подвійну природу Христа (Христос – є Бог і водночас Христос – є людина);

г) Про перевагу Душі над Тілом, Віри над Розумом, Релігії і Богослов'я над наукою і філософією;

д) Про спасіння людської душі як мети і сенсу життя.

е) Створивши світ і людину, Бог тим самим створив час, який має лінійний характер – від створіння аж до страшного суду, і людина сама обирає шлях, куди їй крокувати.

3) **схоластика** XI–XIV ст. – у цей час філософи були зайняті пошуком нових, раціональних доказів вже відомих положень релігії. Тому на відмінну від патристики, коли панували ідеї та стиль філософії *Платона*, вони звернулися до формальної логіки *Арістотеля*. Видатним представником був *Фома Аквінський*. Він сформулював п'ять доказів існування Бога:

- Все, що рухається, має своєю причиною щось інше і тому таким першим двигуном є Бог;

- Все, що ми бачимо, чимось породжено. і такою першопричиною є Бог;

- Для всіх конкретних речей можливе і необхідне небуття, яке, своєю чергою, передбачає їхнє буття. Такою найвищою необхідністю буття і є Бог;

- В світі існує ієрархія ступенів досконалості. Бог і є найвищою досконалістю і причиною будь-якої досконалості;

- Множина речей природи всупереч тому, що вони позбавлені розуму, все-таки наділені ціллю. Той, хто доцільно упорядкував світ і речі в ньому, і є Бог.

В цей же час розгорнулась ідейна боротьба між номіналізмом і реалізмом.

Представники **реалізму** (*Ансельм Кентерберійський*) вважали, що загальні поняття (універсалиї) існують самі по собі (тобто до конкретних матеріальних предметів) як деякі духовні сутності, наприклад, як – «дерево взагалі», «людина взагалі» тощо.

Протилежний погляд висловлювали представники **номіналізму**. Вони вважали що насправді існують різні речі, яким людина дала ім'я (назву), тому універсалиї, тобто загальне поняття цих речей, є вторинним, і вони існують лише в словесному досвіді людини. В полеміці між номіналізмом і реалізмом у прихованій формі відобразилась боротьба між матеріалізмом і ідеалізмом.

Наприкінці Середньовіччя філософи, осмислюючи співвідношення релігії, богослов'я і науки, сформулювали *концепцію подвійної істини*. Шотландський мислитель *Д. Скотт* вважав, що істини релігії та істини науки не суперечать одна одній і тому не можуть бути залежними одна від одної. Релігія і богослов'я торкаються внутрішньої людини, а наука і філософія досліджують закони буття світу ззовні людини.

2. Філософія Відродження

Відродження охоплює приблизно XV – XVI ст. і за своїм характером філософія в цей час була **антропоцентричною**. Це означає, що в її центрі була людина, яка сприймалась як вільна творча істота, найвища цінність, яка покликана бути господарем природи. Найбільш виразно уперше цей погляд був висловлений італійським мислителем *Піко дела Мірандолою* у творі «Промова про гідність людини».

У гуманістичному русі також аналізувалося суспільство. Висловлювались ідеї **соціальної утопії**. Засновники їх – *Т. Мор* і *Т. Кампанела* – вважали, що може бути забезпечений досконалий суспільний устрій, який би базувався на управлінні державою мудрецами, на рівному доступі до соціальних благ.

Відбувся перелом у поглядах на світобудову. *М. Копернік* обґрунтував геліоцентричну модель всесвіту, яка руйнувала геоцентричний погляд, що панував увесь період Середньовіччя, сягаючи своїми джерелами часів античності (Птолемей). *Дж. Бруно* запропонував ідею щодо нестворюваності, нескінченності Всесвіту, розчинивши Бога в речах природи. Тим самим *Бруно* обґрунтував **пантеїстичний** погляд.

3. Філософія Нового часу і Просвітництва

Філософія Нового часу найбільш виразно заявила про себе у XVII ст., коли внаслідок наукової революції, великих географічних відкриттів був нагромаджений величезний масив нових даних просвіт. Тому основна увага була прикута до розроблення методів наукового пізнання. Були запропоновані дві методології наукового пізнання:

- а) емпірично-індуктивна (Ф. Бекон);
- б) раціоналістично- дедуктивна (Р. Декарт).

Розглянемо ці ключові гносеологічні поняття більш детально:

- **емпіризм** – це принцип пізнання, який вважає що результат пізнання може бути досягнутий лише шляхом досвіду, що фіксується нашими органами чуття;
- **індукція** – прийом логічного мислення, коли вчений переходить від знання однієї ознаки, яка повторюється, до висновку про наявність цієї ознаки в цілому класу об'єктів чи явищ;
- **раціоналізм** – принцип пізнання, який базується на тому, що істинне знання може здобути лише розум, який може підштовхуватися до діяльності показаннями органів чуття;
- **дедукція** – прийом логічного мислення від загального знання до одиничного.

Ф. Бекон вважав, що при дослідженні природи і в розвитку філософії слід уникати впливу пізнавальних ідолів – спотворень, омани, забобонів. Він виділив чотири роди таких ідолів: «ідоли роду» – те, що корениться в самій людській природі, коли вчений співвідносить отримуване знання із власними розумовими станами, а не з об'єктивним світом;

- «ідоли печери» – коли вчений перебуває під впливом індивідуального життєвого досвіду, в якому є запозичені з книг минулого помилки і неточності;
- «ідоли площі» виникають внаслідок впливу на вченого з боку натовпу, який неправильно вживає слова, псує їхній смисл і зміст;
- «ідоли театру» – це такі праці, ідеї, гіпотези інших вчених, які були створені задля того, щоби справити якесь враження своєю надзвичайною оригінальністю, певною театральністю.

Рене Декарта справедливо вважають засновником новоєвропейської філософії, адже саме він відкрито розриває з традиціями філософствування минулого і критерієм істини визначає лише людський розум : «Я мислю, отже, я існую».

Під час Просвітництва (XVIII ст.) філософи остаточно зупинилися на вирішальній ролі людського розуму (а не космічної Долі чи Бога, як це вважалось у попередні часи) як основи пізнання і засобу вдосконалення природи, суспільства і самої людини.

Іншими рисами були:

- **деїзм** – погляд згідно з яким Бог, створивши природу і людину, у подальшому не бере участі і не втручається в їхню долю;
- **сциєнтизм** – впевненість в тому, що наука є найвищою культурною цінністю і цілком достатньою умовою для орієнтації людини в світі.

Для філософії Просвітництва було характерно визнання пріоритету розуму у вирішенні всіх проблем, критицизм і антиклерикальна спрямованість, деїзм, матеріалізм в розумінні природи, сенсуалізм і споглядальність в гносеології, історичний оптимізм.

Органічною частиною філософського світогляду епохи Просвітництва були соціальні ідеї. Зусилля просвітителів були спрямовані на розробку програм суспільних перетворень, відповідних природної людської природи. Ними була вперше сформульована концепція історичного прогресу, рушійною силою якого був розвиток моральних, релігійних і наукових ідей. Суть соціального прогресу вбачалася в освіті мас, в русі від невігластва до знання.

4. Німецька класична філософія

Німецька класична філософія представлена когортою видатних мислителів, найбільш значущими з яких є *І. Кант*, *Г. Гегель*, *Л. Фейєрбах*, *К. Маркс*.

І. Кант (1724–1804) зробив центром своєї уваги проблеми пізнання. Він уперше показав, що саме людина є активною силою в процесі пізнання. Він був агностиком і розробив концепцію *«річ у собі»*, тобто заперечував можливість повного пізнання людиною світу. *І. Кант* сформулював категоричний імператив в етиці: «Дій згідно з таким правилом, щоб твоя поведінка стала загальним законом»

Г. Гегель (1770–1831) – філософ-ідеаліст. Він визнавав джерелом розвитку всієї дійсності дух – Абсолютну ідею, а не матерію. Ця ідея, на думку Гегеля, існує одвічно і незалежно від природи і людини, а реальний світ – природа і суспільство – є лише віддзеркаленнями ідеї, результатом її розвитку.

Абсолютна ідея в своєму розвитку проходить три етапи:

- 1) ідея породжує і накопичує своє власне багатство змісту. Цей процес Гегель розглядає в «Науці логіки»;
- 2) ідея переходить у свої протилежності, виявляючи себе в матеріальному світі – в природі. Цю щабель філософ розглядає в «Філософії природи»;
- 3) розвиток ідеї завершується повним збігом цієї ідеї як світового розуму зі створеної ним природою і суспільством, тотожністю ідеї і світу. Ця третя щабель розвитку ідеї показана Гегелем у «Філософії духу».

Завдання філософії в тому і полягає, щоб розкрити історичний шлях саморуху ідеї як реально існуючої активної сили. Гегель обґрунтував основні діалектичні закони розвитку: закон єдності і боротьби протилежностей; взаємного переходу кількісних змін у якісні; заперечення запереченого. Згідно з ними:

- 1) джерело розвитку знаходиться не зовні, а всередині об'єкта, що

постійно розвивається, і ним є боротьба його протилежностей;

2) механізм розвитку відбувається шляхом переходу кількісних змін у якісні;

3) результат розвитку постає не як заперечення минулого, а як заперечення запереченого, тобто як повернення до вихідного стану, але на новому, більш високому рівні. Отже діалектичний метод орієнтує вивчати суперечливі сторони в кожному явищі і предметі, результатом зіткнення котрих і є їхній саморух.

Л. Фейєрбах (1804–1872) розробив антропологічний матеріалізм. У центрі його уваги – людина. Фейєрбах заперечував надприродну реальність, а схильність до релігійного світобачення він пов'язував з самою природою людини, з властивим людському духу прагненням до антропоморфізму – здатністю проектувати свої риси на зовнішні сутності. Релігія є найважливіший вид такого антропоморфізму. Кращі вияви свого «Я» люди здавна переводили в божественні реальності. Імпульсом до цього одухотворення і обожнювання власних ідеалів в людстві була повсякчасна різка протилежність між тим, що є, і тим, що повинно бути.

На думку філософа, етика має своїм об'єктом людську волю. Але де немає спонукання, там немає і волі, а де немає спонукання до щастя, там немає і взагалі ніякого спонукання. Тому сутність моральності полягає в блаженстві, але не в блаженстві одиничному, а в багатосторонньому, яке поширюється на інших, адже одиничне «я» невіддільне від «ти», що оточують людину. Отже, особисте прагнення до щастя пов'язане з прагненням до щастя інших осіб.

Л. Фейєрбах переконаний, що єдине джерело істинного знання – це чуттєвість, і тому він заперечує існування загальних понять та визнає істинним лише одиничне, конкретне. Для нього достовірність буття визначається не тільки його доступністю для власного почуття людиною, але і його реальністю для іншої людини.

К. Маркс (1818-1883) – засновник теорії наукового комунізму, діалектичного та історичного матеріалізму. Згідно з Марксом, 1) світогляд має базуватись на висновках сучасного природознавства; 2) філософія марксизму відкрито обслуговує інтереси певного класу – пролетаріату; 3) її завдання не обмежується поясненням світу, а зорієнтоване на його перетворення, в першу чергу – перетворення суспільства на основі соціальної революції; 4) матеріалізм уперше поширюється на розуміння суспільного життя; 5) мислення стало розглядатися не як продукт розвитку природи, але як результат складної історичної суспільно-трудової діяльності, тобто практики.

Тема 6. Сучасна світова та українська філософія

План

1. Головні напрями та особливості сучасної неklasичної філософії.
2. Українська філософська думка: етапи розвитку, ідеї, постаті.

1. Головні напрями та особливості сучасної неklasичної філософії

Сучасна філософія іноді називається неklasичною, тому що вона відрізняється від усього попереднього філософствування. Якщо класична філософія виходила з принципу раціоналізму у пізнанні природи, суспільства та людини і вдосконалення їх, то неklasична філософія звертається до емоційних, не зовсім зрозумілих для науки психічних чинників, які важко спрогнозувати.

Сучасна філософія на перший план висунула вивчення людське буття в його неповторності, акцентувала увагу на тому, що людське життя і поведінка є об'єктом зовнішніх маніпуляцій, що пізнання доступно не всім і не кожному, а лише аристократам, що прогрес у суспільстві не є обов'язковим. Неklasична філософія звернулась до нових для осмислення явищ і запропонувала нові типи мислення.

Сучасна неklasична філософія з'явилась у середині XIX ст. і на сьогоднішній день представлена різноманітними напрямими, школами та течіями.

До основних з них належить **«філософія життя»**. Видатні представники – *А. Бергсон (1859–1941), В. Дільтей (1833–1911), Ф. Ніцше (1844–1900)*.

Філософія життя традиційне поняття «буття» замінила на поняття «життя», підкреслюючи тим самим властиві світу активність та енергію. На думку *Ф. Ніцше*, основою світу є воля до влади (прагнення до самовиявлення у будь-який спосіб) і тому природне те, що у боротьбі перемагає сильніший. А відтак, до слабких людей не треба ставитись із співчуттям, не треба допомагати їм, адже це причиняє деградацію людини як такої. Проте незахищені і слабкі люди в якості засобу свого виживання взяли на озброєння мораль, культуру, релігію. Проти них й виступає Ніцше, заявляючи що Бог помер, тобто жива віра у Божественні заповіді вже не є мотивом для людської поведінки, а залишились тільки зовнішні релігійні обряди та церковні традиції. Ця філософія стала офіційною у фашистській Німеччині.

Іншим напрямом сучасної філософії є – **позитивізм**. Засновником був *О. Конт (1798–1857)*. Він обстоював погляд, що класична філософія виснажила себе і є суто умовним безплідним теоретизуванням. Тому замість неї потрібна нова філософія, яка б давала позитивне знання, тобто реальне, корисне, достовірне. А значить це потребувало її перетворення на філософію науки. Така нова філософія покликана виконувати цілком конкретні функції:

- розробляти методи наукового пізнання;
- виявляти зв'язок між науками;
- систематизувати наукове знання і проясняти мову науки. Позитивізм у ХХ ст. набув таких форм:

- 20 роки ХХ ст. – **неопозитивізм**, відомий представник якого *Л. Вітгенштейн (1889–1951)* вважав, що філософія має займатись логічним аналізом висловлювань вчених і понять науки на предмет перевірки їхньої достовірності. Для цього він запропонував метод **верифікації**, тобто зіставлення із фактами, звуження їх аж дотих, далі неподільних емпірично підтверджуваних фактів, які були покладені у фундамент наукової теорії.

- 70 роки ХХ ст. – **постпозитивізм**, відомий представник якого *К. Попер (1902–1994)* замість верифікації запропонував метод **фальсифікації** для перевірки істини наукової теорії. Згідно з ним теорія є науковою, якщо існує методологічна можливість її спростування шляхом постановки того чи іншого експерименту, навіть якщо такий експеримент ще не був поставлений. Тому завдання філософів полягає у спробі спростовувати кожне окреме положення теорії, і якщо хоча б одне положення теорії не можна у принципі спростувати, то вся теорія проголошується неістинною.

Ці, а також інші школи та течії філософії науки утворюють напрям сучасної філософії – **сцієнтизм**. Іншим впливовим напрямом є **антропологічний**. До них, зокрема, належать є філософія *З. Фрейда (1856–1939)* та **екзистенціалізм**.

Фрейдизм спочатку виник як метод лікування неврозів і згодом набрав поширення і застосування в філософії, психології та інших гуманітарних дисциплінах. Центральне поняття – **несвідоме**, тобто те, що включає природні біологічні інстинкти людини, що неконтролюються розумом, але суттєво впливає на людину. В процесі культурної еволюції людина засвоїла певні норми і моральні обмеження щодо виявлення своїх біологічних інстинктів, головним з яких є **ерос** – сексуальний, інстинкт продовження життя, а другим за силою є **танатос** – інстинкт смерті, руйнування.

З. Фрейд появу моралі, релігії, права, держави із властивими їм нормами і заборонами пов'язує із необхідністю приборкати та взяти під контроль дію біологічних інстинктів. Однак на практиці це призвело до антагонізму (непримиреного протиріччя) між суспільством та індивідумом.

Дуже впливовим антропологічним напрямом сучасної філософії є **екзистенціалізм**, який виник між двома світовими війнами. Його засновник – німецький філософ *М. Хайдеггер (1889–1976)*. Центральне поняття **екзистенція** – існування, людське, неповторне. Існування, коли сама людина ставить для себе питання: як жити в світі? Який смисл в самому житті, адже індивідуальне існування спрямоване до *ніщо*. Це значить, що людина не живе лише наявним і

для неї існує як буття, так і небуття. Екзистенція трактується як протилежність есенції (сутності). Якщо доля речей та тварин зумовлена, тобто вони характеризуються сутністю наперед свого існування, то людина формує свою сутність у процесі свого існування. Звідси робиться висновок: існування передуює сутності. Основним проявом екзистенції є свобода, що передбачає тривогу за результат свого вибору. Тому свобода вимагає відповідальності. Таким чином, людина мислиться екзистенціалістами як така, що будує себе як «проект».

2. Українська філософська думка: етапи розвитку, ідеї, постаті

Українська філософія зароджена у надрах особливої світоглядно-ментальної парадигми, що сформувалася у східних слов'ян і що вплинула на стиль філософствування. Нагадаємо, що під **парадигмою** розуміють модель, спосіб постановки і вирішення проблеми. На характер філософствування справили свій вплив особливості ментальності народу. Під **ментальністю** розуміють прояви національної психології, народного буття, національного характеру, специфіку сприймання та оцінки життя і світу.

Риси української ментальності, як вплинули на вітчизняну філософію:

- 1) **антеїзм** – любов до землі, сприймання її, насамперед, як матері-годувальниці;
- 2) **кордоцентризм** – перевага чуттєвого (серце) над розсудковим, раціональним;
- 3) **індивідуалізм** – сприймання свободи як сутності буття людини і відкидання будь-яких форм деспотії;
- 4) **життєствердне** сприймання дійсності.

У розвитку української філософії можна виділити такі її періоди:

- 1) Києворуський період;
- 2) період 15–17 ст. (виникла Києво-Могилянська академія);
- 3) класична філософія 18 ст. (Г. Сковорода);
- 4) період від діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (середина XIX ст. аж до нашого часу).

Українська філософія зароджується в Київській Русі і набуває свого якісного проблемного тематичного спрямування у зв'язку з прийняттям християнства, що й зумовило головні теми тогочасних філософських роздумів:

- 1) стверджується перевага душі над тілом і запроваджується ідея, що завдяки їй стає можливим спілкування людини з Божественною істиною. Осердям такого спілкування, єдиною ланкою між світом земним і світом небесним є серце;
- 2) розробляється образ святого. Святий – це посередник між світом земним і потойбічним, це той, хто спромігся подолати земні спокуси. Святість –

це моральний ідеал поведінки, особлива життєва позиція жертвувати собою заради інших. Це утвердження царстванебесного, Божественного тут, на землі;

3) обґрунтовується богоданість князівської влади та осмислюється розвиток людської історії як рух до царства свободи, тобто, до Бога. Видатною пам'яткою стало «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, де наголошується ідея рівності всіх людей й всіх народів, однаково покликаних Божою Благодаттю до спасіння.

У XV–XVI ст. в Україні поширюються ідеї ренесансного гуманізму, виникає книгодрукування, засновується *Острозький науково-освітнянський центр*, відомі діячі якого *С. Зезаній, М. Смотрицький, З. Копистенський, І. Вишенський* виступають з гострими полемічними творами проти католицької експансії, за збереження національної самобутності українства, захищають принцип природної рівності всіх народів та їхню однакову здатність до безпосереднього спілкування з Богом.

Значну роль у розвитку гуманістичних і реформаційних ідей відігравали братські школи, а також заснована у XVII ст. *Києво-Могилянська Академія*, де вперше почали читати філософію як окрему дисципліну. Одним із її вихованців був *Г. Сковорода* (1722– 1794), з іменем якого пов'язана класична доба в українській філософії.

Сковорода започаткував такий напрям в українській філософії як *філософія серця*, адже, на його думку, головним в людині є емоційно-вольова сутність її духу – серце. А відтак і філософія покликана не конструювати містичні системи, а бути практичною, тобто – знаряддям розв'язання суспільно-практичних завдань, головним з яких є сприяти у досягненні щастя.

Сковорода висунув *концепцію трьох світів*: 1) *макрокосмос*, це природа; 2) *мікрокосмос*, це людина, 3) *світ символів*, це духовне життя на основі Біблії. Він наділив кожен з цих світів внутрішньою духовною і зовнішньою матеріальною природою. Оте внутрішнє, духовне є дійсним Богом. Істина в людині є справді Бог, це її дух, свідомість, воля, світ переконань. Тому людина стає людиною лише осягнувши власну сутність – духовне. «Скрізь любов та віру людина пізнає себе» – твердить Сковорода, вважаючи, що саме любов та віра живлять душу, наповнюють її творчою енергією.

На початку XIX ст. філософія в Україні перебувала у занепаді. Пожвавлення її пов'язують із діяльністю *Кирило-Мефодіївського товариства* (1845–1847 роки). Видатні його діячі *М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Гулак, П. Куліш* та інші оспівували свободу, ідеї соціальної рівності та політичної свободи, виступали за пробудження людської гідності. Оригінальним був погляд *П. Куліша* (1819–1897) на внутрішню людину, уособленням єства якої він вважав її серце, що нерозривно пов'язує людину з її рідним краєм. Саме землеробська

культура очищує землю від негіді, від всього зайвого і непотрібного –так виникає поняття «хуторянської філософії» як філософії єдиної з природою людини-хуторянина.

Мислителем європейського рівня, продовжувачем «філософії серця» був *П. Юркевич* (1826–1874), який писав, що явища і події історії творяться в серці, яке є джерелом нового життя, нового руху. Отже, істина відкривається не тільки розумом, а також і серцем, яке пов'язано з вірою, що виступає більш могутнім чинник пізнання, аніжпросто емпіричне мислення.

Цікаві ідеї щодо історичного процесу можна знайти у *М. Драгоманова* (1841–1895) – засновника українського соціалізму. *І. Франко* (1856–1916) одним із перших в європейській літературі всебічно розробляв тему праці, трудової моралі.

Глибокий слід у світовій науці залишив *В. Вернадський* (1863– 1945) – перший президент Української Академії наук. Його ідеї стимулювали формування біосферного мислення. Його вчення про *ноосферу* орієнтує на дбайливе ставлення до природи, на необхідність вироблення планетарного мислення, органічний зв'язок з досягненнями світової цивілізації. У другій половині ХХ ст. українськими філософами велись плідні розробки проблем людини, логіки і методології наукового пізнання, типології мислення.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО МОДУЛЯ 2

1. Питання до самостійного опрацювання

1. Які філософські школи стародавньої Індії ви знаєте?
2. В чому полягає зміст філософсько-етичної концепції Конфуція?
3. Які етапи розвитку античної філософії ви знаєте?
4. В чому полягає онтологізм давньогрецької філософії?
5. Схарактеризуйте антропологічні ідеї давньогрецької філософії.
6. Схарактеризуйте світ ідей в філософії Платона.
7. Які філософські школи періоду еллінізму ви знаєте?
8. Які передумови формування та загальні риси середньовічної філософії?
9. Дайте характеристику апологетики.
10. Що таке патристика?
11. Розкрийте особливості схоластики як стилю філософствування

12. В чому полягає філософський зміст полеміки навколо універсаліїв?
13. Дайте характеристику гуманізму філософії Відродження.
14. Схарактеризуйте методологічні позиції Ф. Бекона та Р. Декарта.
15. Назвіть видатних представників філософії Нового часу.
16. Хто вважається засновником німецької класичної філософії?
17. Проаналізуйте систему та метод філософії Г. Гегеля.
18. Схарактеризуйте філософські погляди Л. Фейєрбаха.
19. Чим покликана займатись філософія позитивізму з погляду О. Конта?
20. Що є головним у поясненні соціальних, культурних, моральних явищ у психоаналітичній філософії?
21. Схарактеризуйте концепцію «трьох світів» Г. Сковороди.
22. Окресліть зміст та оцініть «філософію серця» П. Юркевича.
23. Проаналізуйте зміст поняття «ноосфера» і значення його для сучасного екологічного мислення.

2. Теми рефератів

1. Космоцентризм античної філософії.
2. Проблема буття в філософії античності.
3. Проблема людини в античній філософії (Сократ, Платон, Арістотель).
4. Антична атомістика Демокрита, Епікура, Л. Кара та сучасність.
5. Соціально-політична проблематика в філософії Платона та Арістотеля.
6. Філософське вчення Августина Блаженного та сучасність.
7. Проблема людини в філософській думці середніх віків.
8. Етичні проблеми в античній філософії.
9. Пантеїзм як специфічна риса філософії Відродження
10. Боротьба сенсуалізму та раціоналізму у філософії Нового часу.
11. Вплив філософії життя на некласичну філософію.
12. Неофрейдизм. Тенденції його розвитку у XX столітті.

3. Творчі завдання

1. *Зробіть мультимедійну презентацію на тему «Людина – світ» у некласичній філософії.*

2. *Прокоментуйте думку Г. Сковороди щодо людини та її життєвої долі: «Не можна знайти щастя поза собою, істинне щастя перебуває всередині нас. Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце*

— то є молитва, тобто розпалювання твоїх думок до цього. Це – крик твій, крик таємний... Оце і є бути щасливим – пізнати, знайти самого себе».

3. *Ознайомтесь з поглядом італійського мислителя доби Відродження Піко делла Мірандоли і спробуйте прикласти його ключові положення до реалій сьогодення: «О чудове і величне призначення людини, якій дано досягти того, чого вона прагне, і бутитакую, якою вона хоче! Тварини з утроби матері виходять такими, якими їм призначено залишитися назавжди... Тільки людині дав батько насіння і зародки, що можуть розвиватися по-всякому. Який буде за ними догляд, такі вони принесуть квіти і плоди... Ти лише один, не стримуваний ніякою вузькістю меж, своєю сваволею окреслиш межі тієї природи, в чії руки я віддав тебе. Посеред світу поставив я тебе, щоб тобі легше було проникнути поглядом у навколишнє. Я створив тебе істотою не небесною, але і не земною, не смертною, але і не безсмертною, щоб ти, далекий від обмежень, сам собі зробився творцем і сам викував остаточно свій образ. Тобі дано можливість опуститися до рівня тварини, але також і можливість піднятися до рівня істоти богоподібної - винятково завдяки твоїй внутрішній волі».*

4. *Встановити відповідність між історичними епохами та філософською проблематикою:*

- 1) античність – а) розробка методології пізнання, гносеологізм;
- 2) Середньовіччя – б) уявлення про всесвіт, космоцентризм;
- 3) Відродження – в) теоцентризм, співвідношення віри і знання;
- 4) Новий час – г) розуміння творчості як універсальної основи людської сутності, антропоцентризм.

5. *Визначте хронологічну послідовність появи філософських течій:*

А. фрейдизм; В. марксизм; С. позитивізм; Д. екзистенціалізм.

4. Тести

1. *Пов'язував причину зла, дурних вчинків людини з її незнанням:*

А. Августин; В. Сократ; С. Демокріт; Д. Конфуцій.

2. *Філософські школи еллінізму*

А. конфуціанство, даосизм; В. мілетська, елейська;
С. скептицизм, стоїцизм; Д. веданта, вайшешика.

3. *Із закликом для людини «Пізнай самого себе» звернувся античний філософ:*

А. Платон; В. Сократ; С. Геракліт; Д. Епікур.

4. *Античний філософ, який вважається засновником формальної логіки*
А. Арістотель; В. Демокріт; С. Епікур; Д. Емпедокл.

5. *Уперше поставив завданням своєї філософії розробку методів наукового пізнання*

А. Ф. Бекон; В. М. Коперник;
С. Дж. Бруно; Д. Ф. Аквінський.

6. *Засновнику новоєвропейської філософії Р. Декарту належать такі слова:*

А. «Я знаю, що я нічого не знаю»; В. «Я мислю, отже я існую»;
С. «Щастя – це бути сильним»; Д. «Хочу пізнати Бога і душу».

7. *Матеріалістичні погляди властиві філософській школі стародавньої Індії:*

А. йога; В. вайшешика; С. ньая; Д. чарвака-локаята.

8. *Покликанням філософії видатний мислитель І. Кант вважав такі питання:*

А. Що таке світ? Який сенс і спрямованість природного розвитку?
В. Що таке природа? Що таке суспільство? Який між ними зв'язок?
С. Що таке надія, щастя, любов, смерть? Чи є безсмертя?
Д. Що я можу знати? На що я можу сподіватися? Що я маю робити?

9. *Споглядальний характер, наголос на внутрішньому світі, самовдосконаленні людини властивий філософії*

А. старокитайській; В. давньогрецькій;
С. староримській; Д. давньоіндійській.

10. *Філософи мілетської школи*

А. Фалес, Анаксимандр; В. Платон, Арістотель;
С. Сократ, Демокріт; Д. Геракліт, Зенон.

11. *Теорію подвійної істини, яка певною мірою примиряла віру і розум, обґрунтовував:*

А. Платон; В. Плотін; С. Августин; Д. Скот.

12. *Засновник даосизму:*

А. Конфуцій; В. Лао-Цзи; С. Мен-Цзи; Д. Ян Чжу.

13. *Вислів «Платон мені друг, але істина дорожча» належить його видатному учню*

А. Сократу; В. І. Канту; С. О. Конту; Д. Арістотелю.

14. *Антична діалектика пов'язується з ім'ям*

А. Геракліта; В. Геродота; С. Геракла; Д. Протагора.

15. *Категоричний імператив в етиці сформульований*

А. Кантом; В. Контом; С. Декартом; Д. Гегелем.

16. *Уперше в європейській філософії розгорнув ідеї про душу як сутність людини, про умови її свободи та щастя*

А. Августин; В. Анаксимандр; С. Сенека; Д. Сократ.

17. *В один і той же час жили*

А. Епікур і Декарт;

В. Конфуцій і Лао-Цзи;

С. Геракліт і Гегель;

Д. К. Маркс і В.І. Ленін.

18. *Концепцію трьох світів (макрокосмос, мікрокосмос, символічна реальність) розробляв український мислитель*

А. П. Могила;

В. Г. Сковорода;

С. І. Франко;

Д. М. Грушевський.

19. *Вчення таких філософів стародавнього світу виступили підґрунтям середньовічної європейської філософії:*

А. Конфуцій, Лао-Цзи;

В. Фалес, Анаксимандр;

С. Платон, Арістотель;

Д. Демокріт, Епікур.

20. *Емпірично-індуктивну методологію наукового пізнання розробляв*

А. Р. Декарт;

В. Ф. Бекон;

С. К. Маркс;

Д. Г. Гегель.

21. *У центр своєї філософії поставив питання: «Що таке життя, любов, щастя, смерть, надія?»*

А. І. Кант;

В. О. Конт;

С. Ж.-П. Сартр;

Д. Л. Фейєрбах.

20. *Філософія фрейдизму належить до*

А. антропологічного напрямку; В. сцієнтистського напрямку;

С. релігійної філософії; Д. новітнього різновиду сучасного матеріалізму.

21. *В основу суспільного розвитку марксизм поклав ідею:*

А. волі Бога;

В. матеріального виробництва;

С. світового розуму; Д. людської свідомості.

22. *Риса української філософії, яка означає домінанту серця, перевагу почуття над логічним міркуванням:*

А. синтетичність; В. індивідуалізм; С. кордоцентризм; Д. персоналізм.

23. *Світоглядна позиція і метод пізнання, що глибоко розроблялись Г.Гегелем і що ґрунтуються на визнанні взаємопов'язаності і внутрішньої суперечливості явищ дійсності:*

А. діалектика;

В. метафізика;

С. еkleктика;

Д. софістика.

МОДУЛЬ III. СИСТЕМАТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Тема 7. Філософське уявлення про світ

План

1. Картина світу як світоглядне уявлення.
2. Проблема єдності світу.
3. Рух способів існування всього суцього.

1. Картина світу як світоглядне уявлення

Особливістю людського самоусвідомлення є прагнення визначити своє місце поміж речей природно-космічної та суспільно-духовної реальності. Людина, щоб зрозуміти себе, щоб свідомо діяти та жити, повинна пізнати світ. Філософське поняття, яке позначає як природні, об'єктивно матеріальні властивості, так і особливості людського практично-діяльнісного відношення до себе і умов власного існування, називається *світом*.

Це поняття сформувалося задовго до появи філософії. Його виникнення пов'язано з тим, що людина виділилась з природи, а її саму включила до сфери своєї активної діяльності. Виникла сукупність зв'язків, відносин, уявлень про предмети, явища, цінності, тобто сформувався наочний портрет світобудови, образно-понятійна копія її, яку прийнято називати «*картиною світу*».

В кожній людині формується суб'єктивна картина світу і в ній завжди присутні ціннісні судження конкретної людини. Така картина світу допомагає людині орієнтуватися в бутті.

Філософія, торкаючись поняття світ, аналізує такі аспекти: світ один, чи світів багато? Якщо світів багато, ми застосовуємо термін *універсум* – в ньому поєднуються матеріальний, духовний, символічний та інші світи, які співвідносяться і навіть взаємодіють один з одним;

- *чи є світ людиномірним?* Йдеться про те, чи відповідає світ способу людського життя, нашим потребам, мріям. Сучасна наука фіксує узгодженість фундаментальних фізичних констант і зазначає, якщо хоча б одна з них трошки відхилилась би від свого наявного значення, то у Всесвіті не було б ані атомів, ані зірок, ані галактик, і життя та розум не виникли б. Це дало підстави для формулювання *антропного принципу* – Всесвіт побудований саме так, як це необхідно для появи та існування людини;

- світ в універсумі виходить з єдиного начала чи вони абсолютно різні за своїми першоосновами і способами буття? Цей аспект торкається проблеми єдності світу.

Існують різні картини світу:

1) *буденна картина світу*, смисловим центром якої є людина як суб'єкт дії та соціальної поведінки. В цій картині світ сприймається як один

єдиний, інші – як імовірні. Реальний світ нам чуттєво даний, він наповнений повсякденними турботами. Простір і час в ньому олюднені, людиномірні, тому що вони пов'язуються з людиною, освоєні нею, оцінюються нею крізь призму її діяльності;

2) **наукова**, що розбудовується навколо об'єктів, які є незалежними від людських бажань. Наукова картина світу не є сукупністю всіх знань людини про об'єктивний світ, а являє собою цілісну систему уявлень про загальні властивості, сфери, рівні та закономірності реальної дійсності. Вона є динамічною, суперечливою, в ній більше запитань, аніж відповідей.

Виділяють **класичну** наукову картину світу, і **некласичну** (сучасну) наукову картину світу. Класична формувалась на основі вчень *Евкліда*, *Ньютон*а і *Декарта*. Іноді її називають механістичною, адже базою для неї послужили закони фізики *І. Ньютон*а. Згідно з нею світ є єдиним світом твердої матерії, який підкорюється жорстким законам природи. Такий світ не містить в собі ніякої потреби, причин для появи життя і людини, тому що така поява суперечить одному з фундаментальних законів такої науки, як термодинаміка. Відповідно до нього будь-яка система прагне стати простою. Механістична картина світу довгий час ототожнювалась з науковою і вважалась єдиною істинною.

Сучасна некласична базується на ідеях *Лобачевського*, *Ейнштейна*, *Резерфорда*, *Пригожина*. В ній зазначається, що всі існуючі системи мають природну здатність до мутації у напрямку більшої складності. Одна і та ж енергія, принципи забезпечують еволюцію як фізико-хімічних процесів, так і біологічних, і соціокультурних. Тому людина постає не як випадковий результат фізико-хімічних реакцій, а як закономірний прояв внутрішніх можливостей самої дійсності;

3) **релігійна** – центральним елементом якої є образ Бога (богів) як творця, упорядника, управителя світу. В ній світ ділиться на поцейбічний і потойбічний. Для останнього фіксуються зовсім інші властивості і характеристики, а реальний світ сприймається як несамодостатній, як вторинний. Сенс і мета людського життя пов'язуються з потойбічним світом;

4) **філософські картини світу**, що концентруються на проблемі співвідношення «людина – світ». Вони не схожі між собою, тому що по-різному вирішують проблему «людина – світ», наголошуючи на пізнавальному, онтологічному, аксіологічному та інших ракурсах. Але всі філософські картини схожі в тому, що вони є результатом інтелектуального розгляду, їм властиві сумнів і критичність.

Поняття «світ» разом з іншими утворює смислове ядро світогляду незалежно від історичної доби життя людини. Це поняття включає в себе поняття про граничні для людини основи сущого. Значення його у тих функціях, які воно відіграє при характеристиці універсуму:

- забезпечує цілісність світу;
- надає уявлення про його саморозвиток.

2. Проблема єдності світу

Світ є безконечним у своїх якісних та кількісних станах. Світ є вічним як безконечне ціле, і водночас він є мінливим і кінцевим у своїх окремих частинах і проявах. Світ утворює нерозривну єдність всіх своїх складових. З давніх-давен філософи прагнули визначити першооснову всього світу, тобто прагнули пояснити його єдність – єдність багатоманітності, виходячи з його єдиного начала. Таким поняттям, яке позначає першооснову світу, яка не потребує для свого існування нічого іншого, тобто виступає причиною сама для себе, є

субстанція.

Всезагальні невід’ємні властивості речей світу, які обумовлені їхнім походженням із єдиної субстанції, назвали **атрибутами.**

Різні філософські напрями пояснюють єдність світу по-різному. **Ідеалізм** вбачає єдність світу в його духовній субстанції – у Гегеля це Абсолютна ідея, а в релігійній філософії – це Бог.

Матеріалізм намагається пояснити єдність світу, виходячи з нього самого, і підкреслює, що для власного існування світ не потребує якоїсь зовнішньої надприродної сили. Він сам із себе породжує всю багатоманітність існуючого. Субстанційною першоосновою світу є **матерія** – поняття для позначення безлічі об’єктивної реальності в її різноманітних станах і проявах. При цьому сучасна матеріалістична філософія спирається на різні наукові теорії для обґрунтування єдності багатоманітного світу, в тому числі на закон збереження і перетворення енергії; періодичний закон Менделєєва (що поєднує всі хімічні елементи); теорію корпускулярно-хвильових матеріальних об’єктів (що обґрунтує нерозривну єдність матерії, руху, простору і часу); теорію клітинної побудови живих організмів тощо.

Сучасна фізика розглядає світ єдиним, тому що на найбільш елементарному рівні його організації світ виступає множиною елементарних частинок.

3. Рух спосіб існування всього сущого

Важливою характеристикою світу є поняття «рух». У філософії під цим поняттям розуміють будь-яку зміну. **Рух** – це загальний спосіб існування світу. Він має абсолютний характер і в той же час рух є суперечливим, тому що зміни відбуваються зі збереженням елементів старого. Рух включає два протилежні моменти: **змінюваність** і **сталість**. У фізиці ці моменти виражають поняттями енергії і маси.

Енергія – міра змінюваності, здатності об’єкта до змін.

Маса – міра сталості, здатності об'єкта зберігати свій стан.

Уявлення про рух, зміну як сутність буття, про суперечливість внутрішніх процесів як джерело саморозвитку було сформовано ще в античні часи, починаючи з *Геракліта*.

Рух має такі ознаки:

- всезагальність;
- універсальність;
- суперечливість;
- атрибутивність;
- абсолютність.

Розвиток – це процеси, пов'язані з перетворенням якості предмета, з появою нових станів. Виділяють різновиди розвитку:

1) прогрес – характеризується ускладненням структури, підвищенням рівня організації предмета чи явища;

2) регрес – рух відбувається від більш досконалих і розвинених форм до менш досконалих і розвинених форм.

Дискусійним залишається питання про критерії суспільного прогресу. *Кондорсе* (як й інші французькі просвітителі) вважав критерієм прогресу розвиток розуму. Соціалісти-утопісти висували моральний критерій прогресу. *Сен-Сімон* вважав, наприклад, що суспільство повинно прийняти таку форму організації, яка б привела до здійснення морального принципу: всі люди повинні ставитися одне до одного, як брати. *Шеллінг* писав, що критерієм у встановленні історичного прогресу людського роду може служити тільки поступове наближення до правового устрою. Ще одна точка зору на суспільний прогрес належить *Г. Гегелю*, який критерій вбачав в усвідомленні свободи. Представники *марксизму* і *сцієнтизму* вважають таким критерієм рівень розвитку продуктивних сил, техніки і науки загалом.

Тема 8. Буття і матерія. Основні онтологічні категорії

План

1. Категорія «буття», форми буття. Проблема буття.
2. Категорія «матерія».
3. Простір і час як форми існування матерії.

1. Категорія «буття», форми буття. Проблема буття

Буття – це центральне поняття у більшості філософських систем, що стосується позначення всього існуючого і саме зі спроби збагнути буття та визначити його першооснову власне і зародилась філософія. Галузь філософії, яка досліджує проблеми буття, називається **онтологією**.

Поняття «**буття**» означає все те, що коли-небудь існувало у минулому, існує зараз (наявне буття) і що має внутрішній потенціал до реалізації у майбутньому.

Основні **структурні форми буття**:

- буття речей і станів природи – живої та неживої;
- буття суспільства;
- буття людини;
- буття духовного (ідей, знань, вірувань, цінностей).

Спостерігаючи різноманітність буття, люди з давніх-давен намагалися з'ясувати: «А що ж лежить в основі розмаїття речей та явищ?». Пошуки такої першооснови єдності буття, яка для власного існування не потребує ніякої зовнішньої причини і яка сама виступає причиною усіх змін та станів буття, призвели до появи поняття **субстанція**.

В історії філософії по різному визначалася субстанція світу:

- природні стихії (земля, вода, вогонь, повітря);
- число у Піфагора, атом у Демокріта, монада у Лейбніца;
- матерія.

Люди завжди цікавились питанням, що набуло в філософії форму **проблеми буття**:

- «що є буття?»
- «яке воно є?»
- «чому воно є?»

Це питання є вічним, глобальним у своєму загальному вигляді і невичерпаним у деталях.

Щодо вирішення цього питання склалися такі підходи: торкається життя і смерті людини, адже для людини цілкомприродно сприймати твердження: «*Бути – це жити*». Також природно з цього випливає наступне питання: «А що буде зі мною після смерті?», тобто, чи настане разом зі смертю небуття? Щоб подолати таке можливе небуття були запропоновані різні есхатологічні вчення.

Есхатологія – це вчення про кінцеві долі світу, про Страшний суд і воскресіння, про винагороду праведників і покарання грішників;

1) стосується визначення сутності природи буття, тобто чи є буття сталим, незмінним або ж воно є змінюваним скороминучим, рухомим. Вже в Давній Греції на це питання були дані дві протилежні відповіді:

1) *Парменід* доводив що буття є незмінним і сталим;

2) *Геракліт* вважав, що сутність буття полягає у його вічному становленні, в постійній змінюваності.

Щойно наведені відповіді за своїм змістом характеризують **метафізичний** і

діалектичний погляди на сутність буття. Починаючи з Платона, мислителі дійшли висновку, що існує буття не лише матеріальне, але й також ідеальне. Матеріальне буття є чуттєво сприйнятним, в той час як ідеальне є лише розумово осяжним;

3) постає у зв'язку з тим, з яких компонентів складене все існуюче. Розмірковуючи над цими питаннями, філософи запропонували такі поняття, як **природа, простір, ціле і частка** та інші. Великим досягненням сучасної науки та філософії є ідея **єдності світу**, що підтверджує цілісність його буття, взаємозалежність усіх його форм. У наш час наука і філософія наголошують на необхідності збереження біологічних основ буття. У зв'язку із загостренням глобальної екологічної кризи стає більш зрозумілими залежність буття людини від буття природи і навпаки.

2. Категорія «матерія»

Уперше поняття «матерія» з'являється у філософії *Платона*. Сьогодні це одна із ключових категорій природознавства і філософії. Сучасна фізика під поняттям «**матерія**» розуміє позначення деякої особливої точки поля. На відміну від природничих наук філософське розуміння **матерії** зводиться до позначення безлічі об'єктивної реальності в її різноманітних станах та проявах, що існує незалежно від людини і що може бути відображена її органами чуття. Матерія є абстрактним поняттям високого рівня, тому що охоплює собою усю реальність, існуючу незалежно від людини.

Виділяють два *види матерії*:

- 1) фізична речовина у будь якому стані;
- 2) фізичне поле (гравітаційне, ядерне, магнітне).

З погляду сучасної матеріалістичної філософії, матерія є нествореною, вона є незнищеною безслідно, безконечною у просторі і часі, причиною для власного існування і для усіх змін в об'єктивній реальності. Всі речі, об'єкти, властивості, відношення в світі є проявами матерії, яка рухається, і тому увесь світ, що нас оточує, являє собою єдиний матеріальний світ. З цього випливає важливий висновок: все те, що може бути відкрито у майбутньому стосовно об'єктивної реальності, підпадає під поняття **матерія**. Тому дане поняття носить принципово відкритий характер.

З погляду ідеалістичної філософії, матерія є вторинним началом, яке походить від духовної першооснови. В релігії Бог як духовний Абсолют вважається єдиним істинним буттям, в той час як природа, людина не мають самостійної онтологічної реальності, тобто вони створені і отримали буття від духовного першопочатку.

3. Простір і час як форми існування матерії

Серед властивостей матерії є такі, без яких вона не може існувати. Їх називають **атрибутами**. До числа атрибутів традиційно включають рух, простір і час.

Рух є спосіб існування світу і, в тому числі, – матерії. Рух має абсолютний характер. Він є, з погляду матеріалізму, нествореним, незнищуваним, невід’ємним від матерії і від простору та часу.

Такий погляд на характеристики руху впливає із здобутків сучасної науки, зокрема, фізики.

Всезагальними формами існування матерії є простір і час. Ці категорії є абстрактними визначеннями структурної організованості і змінюваності буття. Будь-який матеріальний предмет має своє місце серед інших, характеризується своєю формою, і тому **простором** називають порядок розташування водночас декількох співіснуючих об’єктів. Послідовність існування об’єктів, явищ, які змінюють одне одного називається **часом**.

Матерія не існує поза цих своїх всезагальних форм і лише під час процедури наукового абстрагування людина відрізняє простір, час від матеріального об’єкта чи системи.

Філософи та науковці завжди прагнули з’ясувати природу простору і часу і тому склалися дві концепції:

1) **субстанційна** – її представники *Платон, Демокрит, Ньютон* вважали, що простір і час існують самі по собі, як щось зовнішнє стосовно матеріальних об’єктів світу;

2) **реляційна** – її представники *Арістотель, Декарт, Лейбніц* вважали, що простір і час як такі існують залежно від конкретних матеріальних систем і є їхніми властивостями. Сучасна фізика підтвердила правоту реляційної концепції. Згідно з теорією відносності *Ейнштейна*, властивості простору і часу визначаються розподілом в них гравітаційних мас. Це означає, що простір і час пов’язані з рухом і між собою; вони є невід’ємними властивостями конкретних матеріальних систем та об’єктів.

Єдність просторово-часових характеристик світу називається **просторово-часовим континуумом**.

Окрім астрономічного, фізичного змісту понять «простір» і «час» також застосовують інші смислові значення. Приміром, аналізуючи час, виділяють:

- **біологічний**, що вказує на специфіку перебігу часу в живих організмах. В основі його лежить сувора періодичність фізико-хімічних процесів у клітинах. Деякі дослідники вважають, що природа біологічного часу обумовлена здатністю організмів сприймати циклічні коливання геофізичних

чинників (добова і сезонна періодичність електричного і магнітного поля Землі, сонячної і космічної радіації тощо). Особливість перебігу біологічного часу виразно проявляється у відмінностях між календарним віком людини та її біологічним віком;

- *психологічний*, що відображує в людській психіці часові відносини між подіями її життєвого шляху, що охоплює оцінки одночасності, послідовності, тривалості, швидкості протікання різних подій життя, їх приналежності до сьогодення, зв'язаності з минули і майбутнім, переживання стислості і розтягнутості, переривчастості і безперервності, обмеженості і безмежності часу, усвідомлення віку, вікових етапів (дитинства, молодості, зрілості, старості), уявлення про ймовірну тривалість життя, про смерть і безсмертя тощо;

- *художньо-мистецький*, що виступає як форма буття естетичної дійсності, як особливий спосіб пізнання світу. Художній час є історично мінливим, носить системний характер, віддзеркалює авторську концепцію мистецько-літературного твору. І в той же час він є неоднорідним, переривчатим, спрямованим на суб'єктивне емоційно-образне сприйняття читачем, глядачем, слухачем.

- *історичний*, що постає як спосіб осмислення темпоральних властивостей і відносин реальності. Тобто, історичний час виступає як засіб відтворення, осмислення, упорядкування та організації минулого, як процесуально-динамічна властивість поточного соціально-історичного розвитку і як концептуальна матриця хронотопу суспільно-історичного процесу загалом.

Тема 9. Свідомість

План

1. Проблема походження та природа свідомості у філософії.
2. Структура свідомості, її властивості та функції.
3. Свідомість і внутрішній світ людини.

1. Проблема походження та природа свідомості у філософії

Проблема дослідження свідомості є надзвичайно складною, тому що свідомість досліджується за допомогою людської свідомості і не існує якихось технічних приладів, щоб визначити прояви функціонування та змісту свідомості.

Існує багато визначень свідомості, але всі вони є неповними. Навіть *Арістотель* давав метафоричний опис природи цього явища, а не його дефініцію (визначення).

В історії філософії склалися три основні підходи щодо походження і природи людської свідомості:

Перший підхід – свідомість кожної окремої людини є модифікацією, породженням або маленького частиною універсальної (космічної, Божественної) духовної першооснови, тобто питання про походження свідомості і не ставиться, тому що вона розглядається як отримана людиною від вічного духовного першопочатку світу. В християнській думці, спираючись на вчення Платона, Августин Блаженний започаткував погляд, який пояснює, що людина отримала від Бога свідомість для того, щоб та постійно нагадувала їй про трагізм існування людини відокремленої від Бога – її творця.

Другий підхід – свідомість є невід’ємним атрибутом матерії, вона властива всій матерії і будь якому матеріальному об’єкту. Це означає, що усі тіла природи мають свідомість, але не однаковою мірою. Пояснення цього знаходимо у таких двох філософських ученнях:

1) *гілозоїзм* – приписування неживій природі здатності відчувати, мислити;

2) *пантеїзм* – ототожнення природи і Бога. Представником пантеїзму був Б. Спіноза (1632–1677), який писав, що «в світі є лише одна субстанція, яка має дві ознаки: протяжність і мислення». З цього випливають висновки, що природа (жива і нежива) має свідомість, може мислити.

Третій підхід – матеріалізм завжди пояснював походження і природу свідомості у нерозривному зв’язку із розвитком матерії. Наголошуючи на тому, що живе походить із неживого, матеріалізм відшукує в неживій матерії таку її властивість, яка може виступати в якості генетичної передумови свідомості. У неживої матерії такою всезагальною властивістю названо **відображення**, що пов’язано із взаємодією матеріальних об’єктів, коли у взаємодіючих структурах залишаються сліди іншого об’єкту. Такі сліди зберігають певну інформацію про те, з яким саме об’єктом відбулася взаємодія.

Отже, **відображення** – це реакція матеріального об’єкта на зовнішній вплив, що несе в собі інформацію про цей вплив. У процесі розвитку і ускладнення матеріальних систем, розвиваються й ускладнюються властивості відображення. В неживій природі відображення відбувається на основі механічних, хімічних, фізичних взаємодій, а в живій природі виникають біологічні форми відображення.

Біологічне відображення для існування живої істоти є життєво важливою необхідністю, тому що лише за умови взаємодії з навколишнім середовищем живий організм може існувати. Примітивною формою біологічного відображення є **подразнення**.

З ускладненням живого організму з’являється **нервова система**, завдяки якій здійснюється сигнальне відображення дійсності у формі відчуттів, сприймань і уявлень. Таке відображення дає змогу організму оцінити явища оточуючого світу крізь призму їхньої шкідливості або корисності для

життєдіяльності організму.

У розвинутих живих істот формується суб'єктивне сприйняття переживання дійсності, що свідчить про появу *психіки* як найбільш досконалої форми біологічного відображення. Розвиток психіки супроводжується удосконаленням нервової системи, і найбільш повно психіка представлена у людини.

Для появи свідомості у людини повинні бути дві групи передумов:

- 1) *біологічні* – унікальний мозок, прямоходіння, особлива будова гортані, яка є здатною для членороздільного мовлення;
- 2) *соціальні* – включеність з народження людини досуспільного життя через спілкування, мову, культуру, колективну працю, через різноманітні суспільні стосунки.

Роль соціального фактору у виникненні свідомості полягає в тому, що сам по собі людський мозок, яким він виходить із лона природи, не є органом свідомості, а стає таким лише тоді, коли людина перебуває в суспільному оточенні і взаємодіє з іншими людьми.

2. Структура свідомості, її властивості та функції

Структура свідомості включає такі *сфери*:

- 1) *когнітивна* – це знання, які є ядром та способом існування свідомості. До цієї сфери входять також пам'ять, увага, мислення;
- 2) *емоційна* – почуття, емоції пристрасті, афекти;
- 3) *мотиваційно-вольова* – потреби, інтереси, мотиви людини у поєднанні із здатністю до їхньої реалізації.

За критеріями «носіїв свідомості» виділяють: *індивідуальну, групову, суспільну свідомість*.

Індивідуальна свідомість є ініціатором змін у суспільній свідомості і за багатством неповторних рис переважає її.

Суспільна свідомість охоплює типове, найбільш важливе у сукупності індивідуальних свідомостей і тому за своїм змістом вона є ширшою, ніж індивідуальна. Прийнято виділяти такі *форми суспільної свідомості*: наукова, релігійна, правова, філософська, моральна, політична, естетична. Ці форми відрізняються за змістом, за глибиною та характером відображення явищ довкілля.

Виділяють два рівні у суспільній свідомості:

- 1) *стихійний* – представлений у масовій психології, віруваннях, стереотипах, звичках;
- 2) *теоретичний* – до нього належить *ідеологія*, під чим розуміють сукупність поглядів, в яких теоретично обґрунтовується та захищається певний інтерес великої соціальної групи. Тому виділяють політичну, національну,

релігійну, інші ідеології, а у складі кожної з них різні її типи. Наприклад, стосовно сучасної соціально-політичної сфери прийнято виділяти ідеології анархізму, консерватизму, лібералізму, фашизму, глобалізму й антиглобалізму тощо.

Властивості свідомості:

- 1) ***суб'єктивність*** – по суті вона являє собою суб'єктивну реальність і за своїм змістом свідомість завжди є неповторна, тому що належить конкретному суб'єкту;
- 2) ***предметність*** – свідомість завжди наповнена якимось певним змістом;
- 3) ***спрямованість*** – у свідомості виражається активне людське відображення світу, а не пасивне віддзеркалення його;
- 4) ***рефлексивність*** – свідомість не лише відображує зовнішній світ, але і свій власний зміст;
- 5) ***цілісність*** – у свідомості поєднуються воєдино всі її складові та функції, узгоджена взаємодія котрих між собою постає як цілісність самої свідомості.

Функції свідомості:

- 1) пізнавальна, адже саме свідомість організує пізнавальні процеси (сприймання, уявлення, мислення), а також організує пам'ять;
- 2) оцінювання навколишнього світу і орієнтація в ньому;
- 3) творчо-конструктивна, яка поєднується із цілепокладанням людських дій, вчинків;
- 4) регуляції поведінки та діяльності людини.

3. Свідомість і внутрішній світ людини

Поняття «***свідомість***» є близьким до поняття «***внутрішній світ людини***».

В ньому виділяють такі рівні:

- 1) ***свідомості***;
- 2) ***несвідомого*** – сукупність психічних процесів, які відбуваються поза контролем з боку свідомості, на які людина не може цілеспрямовано впливати. До них належать природні біологічні інстинкти, сновидіння, інтуїтивні творчі осяяння тощо;
- 3) ***підсвідомого*** – дії, які на даний час не є центром мисленнєвої уваги з боку свідомості, тобто ті буденні дії, які людина виконує автоматично;
- 4) ***самосвідомості***, коли людина оцінює, критично ставиться до себе, до своїх поглядів, вчинків, дій, оцінює стани своєї свідомості. Самосвідомість є лише в людини. Це найбільш високоорганізований психічний процес, що

забезпечує єдність, цілісність і сталість особистості і що проявляється в формуванні в неї відчуття унікальності поміж інших, що фіксує наявність несхожих з ними прикметних рис і ознак, що інтегрує досвід переживання минулого, поточного і надає їй своєрідного бачення майбутнього.

Головна функція самосвідомості – зробити для людини доступними мотиви та результати її вчинків і уможливити розуміння нею її справжнього єства.

Тема 10. Пізнання

План

1. Поняття пізнання і проблеми пізнаваності світу.
2. Структура пізнання. Єдність чуттєвого і раціонального упізнані.
3. Проблема істини. Роль практики у пізнанні.

1. Поняття пізнання і проблеми пізнаваності світу

Пізнання – процес духовного освоєння людиною світу з метою отримання істинного достовірного знання. **Процес пізнання** є активним цілеспрямованим відображення дійсності у свідомості людини. Розділ філософії, який вивчає пізнання, називається **гносеологією**. В зарубіжній філософії часто вживається назва «**епістемологія**». У нас під **епістемологією**, у першу чергу, розуміють вчення про наукове пізнання.

Центральною проблемою в теорії пізнання є питання про те, наскільки достовірними виявляються отримувані людиною знання. В історії філософії склалися два основні підходи щодо можливості людини отримувати достовірне знання:

- 1) **гносеологічний реалізм (оптимізм)** стверджує, що людина здатна повно і достовірно пізнавати світ;
- 2) **агностицизм** стверджує, що людина не може повно, адекватно, достовірно пізнавати світ.

Різновиди агностицизму:

- 1) **скептицизм** – давньогрецький мислитель **Піррон** вважав, що достовірними є лише чуттєві сприймання. Омана виникає при спробі перейти від чуттєвого образу до з'ясування внутрішньої сутності предмета;
- 2) **агностицизм Д. Юма та І. Канта**
 - **Д. Юм** вважав, що в досвіді і навіть у науковому експерименті отримуваний результат відрізняється від причини;
 - **І. Кант** розробив концепцію «речі в собі» і вважав, що речісвіту є принципово непізнаваними;
- 3) **конвенціоналізм** – один із його засновників **А. Пуанкаре (1854–**

1912) вважав, що наукові закони є лише домовленостями між вченими, які по суті є найбільш зручними для опису тих чи інших природних явищ;

4) **фалібілізм** – у найкращому обґрунтуванні ніколи не можна виключити помилки. Тому стратегія обґрунтування або пояснення в принципі не здатна привести до успіху і залишається тільки завжди перевіряти переконання, думки чи гіпотези і прагнути замінювати їх на кращі.

2. Структура пізнання.

Єдність чуттєвого і раціонального упізнані

Структура пізнавального відношення включає такі елементи:

- **суб'єкт пізнання** – людина або людство в його історичному розвитку;
- **об'єкт пізнання** – реальність або її окремі фрагменти, на які спрямована пізнавальна активність людини. В якості об'єктів пізнання можуть бути також ідеальні об'єкти;
- **результат пізнання** – пізнавальний образ об'єкта, який завжди є об'єктивним за своїм змістом, тому що в ньому об'єкт відображається з різним ступенем адекватності. Пізнавальний образ є суб'єктивним за своєю формою, тому що належить людині як суб'єкту пізнання.

Структурно процес пізнання включає: чуттєве та раціональне пізнання.

Форми чуттєвого пізнання:

- 1) **відчуття** – найпростіший, елементарний пізнавальний процес, в ході якого відбувається відображення окремих властивостей, якостей, сторін об'єкта чи явища при безпосередній їх дії на органи чуття;
- 2) **сприймання** – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, в сукупності всіх їх якостей та властивостей при їх дії на органи чуття;
- 3) **уявлення** – це чуттєво-наочний узагальнюючий образ об'єкта чи явища, які на даний час не діють на органи чуття, а відтворюються людиною по пам'яті.

Форми раціонального пізнання:

- 1) **поняття** – це форма мислення, що відображає найбільш істотні загальні і специфічні ознаки предметів. Це уявний образ предмета, його відображення, а не самий предмет;
- 2) **судження** – це речення, які зв'язують між собою поняття таким чином, що хід мислення в суттєвих моментах збігається з процесами реальності. Тобто, в судженнях щось стверджується або заперечується відносно об'єкта пізнання;
- 3) **умовивід** – це зв'язування суджень між собою за законами логіки, що

дає нове знання без звернення до емпіричного досвіду.

Процес пізнання починається з чуттєвого контакту людини з об'єктом пізнання, який виявляється більш ефективним на початкових етапах людського життя та суспільної практики.

Чуттєве пізнання передує раціональному, однак це не треба розуміти як цілковиту його відокремленість, тому що в дійсності людина, пізнаючи світ, водночас і відчуває, і мислить.

Раціональне пізнання є більш високим рівнем відображення дійсності, тому що дозволяє за допомогою людського інтелекту пізнати внутрішню сутність предметів і явищ дійсності, яка прихована від органів чуття, і збагнути закономірності та причини їх розвитку.

Як видно, якщо чуттєве пізнання фіксує окремі ознаки та властивості предметів, то абстрактне мислення постає спрямованим на виявлення та дослідження зв'язків, функцій та відношень між речами (або всередині окремих речей). Завдяки тому, що абстрактне мислення відділяє певні прояви речей від самих речей і розглядає їх окремо, завдяки тому, що на перший план виходить дослідження зв'язків, функцій та відношень, абстрактне мислення фіксує суттєві (стійкі, сталі) характеристики та ознаки цілих класів предметів.

У цілому ж процес пізнання включає взаємодію, взаємопроникнення чуттєвого та раціонального компонентів, емпіричного досвіду і понятійного мислення.

3. Проблема істини. Роль практики у пізнанні

Класичні визначення істини дав *Арістотель*, який визначив істину як відповідність наших знань про дійсність самій дійсності. В сучасній філософії існують різні концепції істини:

1) *класична (або кореспондентська)* концепція істини спирається на принцип відповідності наших знань про дійсності самій дійсності;

1) *когерентна* – знання вважається достовірним, якщо воно є внутрішньо несуперечливим і логічно узгодженим з вихідними аксіоматичними положеннями;

2) *прагматистська* – знання є достовірним, якщо воно є практично корисним і виявляє свою ефективність;

3) *конвенціоналістська* – знання слід вважати достовірним, якщо більшість вчених, фахівців дотримуються цієї думки.

Матеріалістична концепція істини включає такі поняття:

- **об'єктивність істини** – такий зміст людських знань про світ, який не залежить від людини як суб'єкта пізнання.

- **абсолютна істина** – такий зміст людських знань, який повно

відображує об'єкт пізнання і в подальшому не буде спростований, змінений, доповнений.

- **відносна істина** – таке знання, яке в принципі є правильним, але воно не повно відображує об'єкт пізнання і з розвитком людської практики, науки, з прогресом пізнавальних можливостей людини буде збагачуватися новими елементами, доповнюватися, змінюватися і навіть у подальшому замінюватися.

- **конкретність істини** – принцип отримання знання, коли обов'язково враховуються конкретні характеристики об'єкта пізнання: місця, часу, простору, умов і т. д.

Щоб перевірити достовірність отриманого знання, необхідно спиратися на практику як *об'єктивний критерій* істини. **Практика** визначається як предметно-чуттєва діяльність людини по перетворенню матеріальних систем. Саме вона розглядається в якості основного критерію істини. Якщо знання істинно, то заснована на ньому практична діяльність буде успішною. Навпаки, якщо практична діяльність визнається невдалою, то знання, на основі якого вона була розгорнута, з великою ймовірністю можна оцінити як хибне.

Практика має двоїсту природу. В ній є об'єктивний компонент – це предметна діяльність за законами об'єктивного світу. З іншого боку, в практиці завжди втілені досягнення людського духу, адже вона здійснюється на основі знання, носієм якого є людина. Отже, практика поєднує в собі риси суб'єктивного і об'єктивного.

Проте критерій практики не завжди може бути використаний, оскільки існують такі знання, які напрямку не перевірні в матеріально-чуттєвому плані. Наприклад, неможливо знайти такий тип практики, який дозволив би перевірити теоретичні ідеї вищої математики або квантової фізики, судження про минуле в історичній науці, філософське знання.

Як бачимо, одна лише практика є недостатнім критерієм, тому що залежить від ступеня історичного розвитку суспільства і тому є обмеженою. А відтак, практику доповнюють логікою. Може бути не лише безпосередня, але й опосередкована практична перевірка істини. Крім того, для підтвердження або спростування такого роду знань використовуються інші критерії істини: когерентність (системність), евристичність, краса, простота.

Тема 11. Наукове пізнання

План

1. Поняття та специфіка наукового пізнання.
2. Особливості пізнання соціальної дійсності.
3. Форми наукового пізнання.
4. Методи наукового пізнання.

1. Поняття та специфіка наукового пізнання

Наукове пізнання – це відносно самостійна, спеціалізована, цілеспрямована пізнавальна діяльність, з властивими їй формами та методами, із соціальним призначенням надавати нові знання про світ та об'єктивні закони в ньому. Своїм виникненням науково-пізнавальна діяльність у сучасному вимірі зобов'язана історичним передумовам, що склались в Європі в період зародження та розвитку буржуазних суспільних відносин.

Особливості наукового пізнання:

- *Наукове пізнання* – це **раціональне** пізнання, тобто воно спирається на інтелект і діяльність людського розуму. **Раціональність** означає, що науковець прагне не лише описати предмет своєї уваги, а й, насамперед, обґрунтувати, довести своє знання.

- *Наукова раціональність* забезпечується також тим, що наука спирається на факти і досягає світ за допомогою понять, на основі логіки. Для науки далеко не все може бути фактом. Для того, щоб певне явище стало фактом, воно фіксується за допомогою певного інструментарію науки і описується науковою термінологією.

За висловом *Ф. Бекона*, факт є живленням науки, і достовірне, об'єктивне знання стає можливим, коли науковці спираються на факти.

Наукове пізнання перевіряється досвідом, практикою, його доказовість забезпечується за допомогою математики, і тому рисою наукового знання є точність. Наука як сума нагромаджених знань є відкритою для критики, для доповнення, для змін, і тому в науковому пізнанні завжди реалізуються альтернативні, нові шляхи пошуку істини. *Наукове пізнання* здійснюється за допомогою застосування різних форм та методів, які забезпечують достовірність, об'єктивність отриманого знання. Сучасна наука веде дослідження, використовуючи новітнє обладнання, прилади та інше.

2. Особливості пізнання соціальної дійсності

Соціально-гуманітарні науки мають специфіку, коли йдеться про пізнання суспільства:

- *Предметом соціально-гуманітарного пізнання* виступає

«світ людини», тобто, це поняття вказує на наявність суб'єктивного моменту в існуванні, змісті, ознаках соціальної реальності. Тому соціально-гуманітарне пізнання повинно враховувати ставлення людей до суспільства, їх оцінки, уявлення, ідеали і навіть забобони.

Отже, пізнання соціальної дійсності передбачає вивчення в ній і матеріальних, і ідеальних елементів; і свідомого, і стихійного; і об'єктивного, і суб'єктивного.

Соціальне пізнання є невід'ємним від оцінювання того, що пізнається, а саме, подій, явищ, процесів у суспільстві. Оцінює ці суспільні факти вчений, якому, як людині, як члену суспільства, завжди властиві симпатії та антипатії, зацікавленість, перебування під впливом стереотипних уявлень, авторитетних думок.

Отже, суспільні події, явища, процеси по-різному оцінюються фахівцями і це не є свідчення їх нераціональності або неточності.

Соціальне пізнання практично не застосовує кількісних методів, не використовує технічних засобів, приладів, тому соціально-гуманітарне пізнання базується на абстрактно-логічному підході до пізнання, орієнтується на якісну визначеність суспільних подій і процесів.

Результати соціально-гуманітарного пізнання, як правило, не перевіряються за допомогою експерименту, математичних розрахунків і за своєю природою таке пізнання виступає як *діалог*. Це передбачає процедуру розуміння іншої культури, іншої людини, іншого суспільства, і, лише збагнувши їх зміст, притаманної їм логіки життєдіяльності та ментальності, соціально-гуманітарне пізнання має можливість більш точно тлумачити предмет свого дослідження.

3. Форми наукового пізнання

Науковці отримують нове знання не випадковим чином, не стихійно, а застосовуючи певні форми та методи наукового пізнання.

Форми наукового пізнання:

1) *ідеї* – є відображенням самої речі або властивості не просто в їх наявному існуванні, а в необхідності, в тенденції розвитку і можливості. Як правило, ідея виводиться із досвіду науковця і являє собою конкретне знання дійсності і мету її перетворення;

2) *проблема* – це відображення суперечності між знанням і дійсністю, або ж протиріччя у самому процесі пізнання;

3) *гіпотеза* – це припущення стосовно одного із шляхів, можливих варіантів розв'язання наукової проблеми. Гіпотеза орієнтує в якому напрямку науковцю слід проводити дослідження;

4) *концепція* – спосіб розуміння, пояснення та тлумачення явища чи

процесу, який ще не доведений, ще практично не перевірений, але такий, що не суперечить законам природи;

5) теорія – найвища форма організації наукового знання, яка являє собою систему достовірних конкретних, логічно не суперечливих, практично перевірених знань, що спираються на сформульовані **наукові закони**.

Закон – в науці означає вираз внутрішнього, сутнісного, необхідного, загального зв'язку між об'єктами і явищами дійсності. В законах наука дає всебічне обґрунтування причинно-наслідковим явищам і процесам дійсності. Всі інші форми наукового пізнання генетично передують теорії, хоча нерідко співіснують і взаємодіють з нею в системі науки.

4. Методи наукового пізнання

Термін «метод» походить від давньогрецького «metadois», яке в перекладі означає «через відстежений або підготовлений шлях». **Метод** є ефективним засобом людської пізнавальної та практичної діяльності та являє собою сукупність принципів, правил, інструкцій, шляхів та прийомів вирішення певного завдання чи проблеми. Основна функція методу – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання того чи іншого об'єкта. Метод дисциплінує пошук істини, економить сили і час, він дозволяє рухатися до мети найкоротшим шляхом, уникати помилок. Французький філософ Рене Декарт вважав, що краще нічого зовсім не робити, аніж діяти у пізнанні сліпо і безпорадно, не будучи озброєним методом.

Методологія – вчення про методи; складна наука, яка опікується збиранням, осмисленням та обґрунтуванням методів, які застосовуються вченими.

Сучасна методологія виділяє такі складові методу:

- **описова**, що окреслює коло засобів, інструментів, умов, які необхідні для застосування методу;
- **операціональна**, що вказує на послідовність застосування дій при застосуванні методу;
- **концептуальна**, що обґрунтовує саму можливість певним чином будувати метод.

Усі методи наукового пізнання можна поділити на три групи:

1. Спеціальні наукові методи. Кожна наука розробляє свої власні методи, які відповідають її змісту і застосовуються лише в ній.

2. Загальнонаукові методи, які характеризують процес пізнання в усіх науках і застосовуються на двох рівнях:

1) емпіричному, коли пізнавальні зусилля вченого спрямовані на отримання фактів. До методів *емпіричного пізнання* відносять:

- **опис** – збирання та фіксація у певній послідовності ознак, параметрів і характеристик об'єкта, які є важливими для розуміння його сутності;
- **спостереження** – це цілеспрямоване сприйняття досліджуваного об'єкту, внаслідок чого вчений одержує знання про зовнішні ознаки, властивості, відношення цього об'єкту;
- **вимірювання** – спостереження, але з фіксацією кількісних значень;
- **порівняння** – вимірювання об'єкта, коли його порівнюють з еталоном (стандартом), нормою;
- **експеримент** – метод, що базується на активному та цілеспрямованому втручанні суб'єкта (вченого) у процес наукового пізнання явищ та предметів реальної дійсності шляхом створення умов, що контролюються та управляються, які дозволяють встановлювати визначені якості та закономірні зв'язки у досліджуваному об'єкті та багатократно їх відтворювати.

2) теоретичному – коли знаряддям пізнання стає логічне мислення. *До методів теоретичного пізнання відносять:*

- **аналіз** – розчленовування цілісного об'єкта на частини (вдумках) з метою всебічного вивчення;
- **синтез** – поєднання раніше виділених частин об'єкта з метою його загального сприйняття і осмислення;
- **індукція** – процес виведення загального положення зі спостереження низки одиничних фактів. Під індукцією часто розуміють спосіб міркувань, що веде від часткових фактів і міркувань до загальних висновків. Цей метод пов'язаний з узагальненням результатів спостережень і експериментів;
- **дедукція** – це процес аналітичного судження від загального до часткового або менш загального. Початком (посилками) дедукції є аксіоми, постулати чи просто гіпотези, що мають характер загальних тверджень, а кінцем – наслідки з цих посилок, теорем. Це означає, що якщо посилки дедукції істинні, то істинні також є її наслідки. Дедукція – основний логічний засіб доказів;
- **абстрагування** – уявне виділення будь-якого предмета, відсторонення від тих чи інших аспектів або зв'язків його задля виокремлення істотних їх ознак;
- **ідеалізація** – абстрактне конструювання понять про об'єкти, що не існують самі в реальності, але для них існують прообрази у реальному світі;
- **формалізація** – відображення результатів пізнання у знаковому вираженні чи у формалізованій мові;
- **аналогія** – прийом мислення, коли на підставі схожості деяких рис і ознак об'єктів робиться висновок про їхню схожість і в решті відношень або у більшості їх.

3. **Загальнофілософський діалектичний метод.** *Діалектика* – це вчення про всезагальний взаємозв'язок та розвиток. Діалектичний метод, розроблений у філософії, може бути корисним для наукового пізнання, тому що:

- а) вказує на те, що все в світі є змінюваним;
- б) вказує на те, що все є пов'язане між собою, і тому необхідно завжди підходити конкретно-історично до об'єкта пізнання.

Діалектика націлює вченого на дослідження внутрішніх протиріч, властивих об'єкту, вивчення котрих висвітлює причини саморуху, самозмін цього об'єкту.

Тема 12. Суспільство

План

- 1. Специфіка суспільства. Його основні ознаки.
- 2. Джерела розвитку суспільства.
- 3. Глобальні проблеми сучасності.

1. Специфіка суспільства. Його основні ознаки

Суспільство – сукупність або система відносин, які виникають у процесі спільної життєдіяльності людей і утворюються та трансформуються в кожному новому поколінні.

Суспільство є особливим способом співіснування людей, головними чинниками чого є *свідомість, діяльність і спілкування*, генетичний зв'язок котрих спричиняє створення духовно – предметного світу культури, що відрізняє суспільство від природи.

В процесі спілкування та загальної діяльності через взаємну дію індивідів один на одного утворюється їх залежність один від одного, досягається згуртованість і солідарність, єдність обов'язкових цінностей, норм і поглядів, а відтак – інтегрованість та цілісність цієї великої людської спільноти. Підкреслюючи специфіку суспільного способу життя, слід бачити його спадкоємний історичний характер. Суспільство завжди багате досвідом попередніх поколінь, успадковуючи практичний та духовний матеріал їх діяльності, знань і культури.

Отож, суспільство розглядається як об'єднання людей, що мають певні кордони, спільну історичну пам'ять, загальну систему основоположних цінностей, схожі риси економічної та соціокультурної діяльності. Тому важливими **системними ознаками**

суспільства, які забезпечують його цілісність і стабільність, є такі:

- територія, або географічний простір, який може істотно впливати на характер господарської діяльності, види занять населення, політичне життя, різноманітні відносини між людьми, на їх традиції та ментальність;

- наявність власної назви та ідентифікація;
- стійкість та можливість відтворювати внутрішні зв'язки та взаємодії;
- автономність – це означає, що життєдіяльність суспільства регулюється тими інститутами, принципами і нормами, які продукуються всередині самого суспільства;
- значна інтегративна сила.

2. Джерела розвитку суспільства

Важливим джерелом розвитку суспільства завжди виступали суперечності між природою та культурною організацією людства. Навіть з першого погляду очевидно, що густина населення, рівень виробництва, політичні відносини та характер світогляду, культура суспільства великою мірою залежать від особливостей, клімату, рельєфу, водних ресурсів та природних копалин. Проте, природна обумовленість суспільства не є фатальною, адже воно не просто адаптується до природи, а створює свій власний світ «другої природи», тобто світ культури, тому і специфіка задоволення інших потреб залежить від певних знакових символічних, культурних особливостей, які визначаються соціальними статусами, особистими уподобаннями та смаками індивіда.

Важливим джерелом розвитку суспільства виступають багатовимірні відносини між людьми, що виникають в процесі спільної діяльності, зокрема виробничої, трудової. Так, досліджуючи основні параметри та фактори суспільних трансформацій, дослідники вбачають одну із головних детермінант розвитку суспільства у вдосконаленні технологічної бази. Технологія матеріального виробництва, продуктивних сил, здатність освоювати виробничі цикли, запроваджувати новітні технології, досягнення НТП – всі ці фактори впливають на характер та особливості суспільного розвитку.

Марксистська теорія пов'язує розвиток суспільства з радикальною зміною способу виробництва матеріальних благ, домінуючим чинником якого визначаються продуктивні сили – засоби виробництва і сили людини.

Принцип домінування технологічного фактору використовується і в періодизації американських науковців *Д. Бейсіла*, *Д. Гелбрейта*, які виділяли *традиційне* (аграрне), *індустріальне* та *постіндустріальне* суспільство.

Варто також наголосити на тому, що труд, виконуючи функції підтримки фізичного існування людини, а також реалізації здібностей, що надає відчуття радості і повноти буття, часто спричиняє серйозні соціальні проблеми, в тому числі, проблеми власності, справедливого розподілу матеріальних і духовних цінностей та благ. Наприкінці ХХ ст. відносини експлуатації людини людиною доповнились новою формою, а саме експлуатацією людини державою або

суспільством. Потужний бюрократичний апарат став засобом **відчуження** людей від власності та влади, що призводить до дегуманізації сучасного суспільства, знеособлення суб'єкта. Тому подолання різних форм відчуження – головний напрям гуманізації суспільного устрою, єдина оптимальна перспектива його цивілізованого розвитку. І лише за таких умов можуть бути тільки реалізовані економічні, соціально–політичні та духовні інтереси людей.

3. Глобальні проблеми сучасності

Сучасне людство розвивається під загрозою тотальної катастрофи, спричиненої багатьма факторами, які сьогодні називають **глобальними проблемами сучасності**.

Вперше привернули увагу до складних проблем сучасного людства науковці **Римського клубу**, що виник у 1968 р. за ініціативи відомого італійського менеджера, вченого і громадського діяча **А. Печчеї**. З того часу підготовлено більше ніж 40 доповідей Римського клубу. Одна з перших називалась «Людство на поворотному рубежі», яка була зроблена американськими вченими **Д. Меддоузом** та **Дж. Форестером**. В ній було представлено розрахунки у вигляді математичної моделі розвитку людства і це викликало культурний шок, адже зазначені там численні факти та цифри зафіксували реальну загрозу фізичному існуванню людства.

Найважливіші з глобальних проблем такі:

- **екологічні**, що полягають у змінах природного середовища в результаті діяльності людини і що ведуть до порушення структури і функціонування природи. Вони проявляються у знищенні видів рослин і тварин, скороченні корисних копалин, забрудненні атмосфери і світового океану, руйнуванні озонового шару, засміченні і спотворенні природних ландшафтів. З 1970 року чисельність диких тварин і птахів на планеті скоротилася на 25-30%. Щорічно на Землі зникає 11 млн. га тропічних лісів – це в 10 разів перевищує масштаби лісовідновлення. Кожен день в атмосферу викидається до 60 мільйонів тон вуглекислого газу.

Окремої уваги заслуговує глобальне потепління клімату, адже за останні 100 років відбулося підвищення температури поверхневого шару атмосфери на 0,3 – 0,8 ° С; площа снігів на півночі стала менше на 8% і відбувся підйом рівня світового океану майже на 20 см.

Все складнішим стає забезпечення людства прісною водою. За останнє століття споживання води зросло майже в 7 разів, а кількість доступної прісної води на кожну людину зменшилася на 60%. Протягом наступних 25 років передбачається подальше зменшення запасів прісної води ще в 2 рази. Екосистеми таких великих річок світу, як Амазонка, Міссісіпі, Дунай, Волга,

Дніпро знаходяться в катастрофічному стані. За підрахунками фахівців, для того, щоб людство могло вживати нормальну воду, потрібно витратити на її очищення приблизно 60 млрд. доларів на рік;

- *демографічні* – сукупність соціально-демографічних проблем сучасності, що загрожують у край негативними наслідками: стрімке зростання населення у країнах, що розвиваються, і загроза депопуляції, або демографічна криза, в економічно розвинутих країнах.

До проблем народонаселення слід віднести також неконтрольовану урбанізацію в країнах, що розвиваються, кризу великих міст у деяких розвинутих країнах, стихійну внутрішню й зовнішню міграцію, яка ускладнює політичні відносини між державами.

Разом із збільшенням народонаселення надто швидко вичерпуються біологічні запаси нашої планети. За даними Всесвітнього фонду дикої природи, уже в 2003 р. біологічні можливості Землі були перевищені приблизно на 25 %. За умови збереження нинішніх темпів споживання ресурсів до 2050 р. їх буде вдвічі менше від потреби. По-новому, у зв'язку з демографічною проблемою, сприймається **закон народонаселення**, сформульований ще у XVIII ст. англійським мислителем *Т. Мальтусом*. Згідно з цим законом, можливості сільського господарства щодо підвищення продуктивності збільшуються в арифметичній прогресії, а народонаселення – в геометричній;

- *війни і миру* – глобальною ця проблема стала з появою зброї масового ураження: спочатку хімічної і бактеріологічної, а в кінці Другої світової війни – і ядерної. Сьогодні атомної зброї накопичено стільки, що нею можна знищити декілька разів усе населення нашої планети. Одночасно з цим аварія на Чорнобильській АЕС в 1986 р. показала, що ядерна катастрофа не може бути місцевою. За розрахунками фахівців, після декількох десятків ядерних вибухів на всій планеті на кілька тижнів розпочнеться

«ядерна зима». В результаті пожеж попіл і отруйні гази закриють Сонце і через циркуляцію атмосфери це явище пошириться по всій Землі. Настане «ядерна ніч», наслідком чого буде глобальне зниження температури на 15-20°C. За таких умов зникне все живе;

- *нерівномірності розвитку цивілізації*, протистояння «золотого мільярда» (багатої Півночі) і «третього світу» (злиденного Півдня). До складу першої групи входять 25 держав з населенням 1,2 млрд чоловік (23% всього населення світу). На них припадає 70% світового ВВП і 70-75% світового промислового виробництва. Валовий внутрішній продукт на душу населення коливається в цих країнах від 10 до 25 тис. дол. На них припадає близько 70% світового зовнішньоторговельного обороту.

До другої групи входять більшість країн Азії, Африки і Латинської Америки,

що відрізняються своєрідністю історичного розвитку, соціально-економічною і політичною специфікою, колоніальним минулим, швидким зростанням чисельності населення, неграмотністю. Їм властиві аграрно-мінерально-сировинна спеціалізація економіки і відповідно слабкий розвиток обробної промисловості, вузькість внутрішнього ринку, підпорядковане місце в системі світового господарства, низький соціальний захист – відсутність пенсій і доступної освіти та медицини і спричинені цими явищами багатомільйонна міграція до більш благополучних країн, залучення безробітної молоді до організованих злочинних, екстремістських, терористичних угруповань, незаконної торгівлі зброєю, наркотиками, людьми.

Всього на наш час вченими нараховуються від 36 до 40 проблем, що ідентифікуються як глобальні загрози людству. Наголошується на тому, що вони взаємно зумовлюють одна одну, а тому потребують комплексного підходу і скоординованих зусиль для свого розв'язання з боку всього співтовариства, всіх країн світу.

Тема 13: Філософський аналіз науки і техніки

План

1. Поняття науки, її структура та функції.
2. Філософські проблеми техніки і технічного знання.

1. Поняття науки, її структура та функції

Наука є досить складний, багатоплановий феномен у сучасній культурі. До того ж у своєму історичному розвитку її природа постійно змінюється. Ускладнює аналіз буття науки її неоднорідний характер. Наука складається з різноманітних наукових дисциплін, які суттєво відрізняються предметами, ідеалами і нормами наукового дослідження. Так, у сучасній науці можна виділити принаймні *чотири класи наук*, між якими важливо знайти спільні риси: 1) *логіко-математичні*; 2) *природознавчі*; 3) *інженерно-технічні*; 4) *соціально-гуманітарні*.

У загальному плані наука може бути визначена як раціонально-предметна діяльність свідомості. Її мета – утворення теоретичних моделей предметів на основі зовнішнього досвіду. Виділяють такі головні *властивості наукової раціональності*: об'єктивна предметність (емпірична або теоретична), однозначність, доведеність, перевірність (емпірична або аналітична), здатність до вдосконалення. Важливо зазначити, що реалізація кожної властивості наукової раціональності досягається суттєво різними засобами в різних класах наук.

У загальній характеристиці науки виділяють *три її головні аспекти (підсистеми)*:

1) *наука як пізнавальна діяльність.*

Кожна діяльність – це цілеспрямована, процесуальна, структурована активність. Структура будь-якої діяльності складається з трьох головних елементів: мети, предмета, засобів діяльності. **Мета** наукової діяльності – здобути нове знання. Тільки внаслід отримання нового знання є головною метою. Наука орієнтується на предмети й об'єктивне дослідження дійсності, об'єктивних законів зміни і розвитку об'єктів. Вивчаючи об'єкти, які перетворюються в процесі діяльності, наука не обмежується їх пізнанням, але й також вона прагне передбачити можливі майбутні зміни цих об'єктів. У наукових дослідженнях використовуються наукова апаратура, методи, наукова мова.

Але власне наукова діяльність не зводиться до чисто пізнавальної. Вона є суттєвим аспектом інноваційної діяльності, спрямованої на розроблення нових товарів. Наукові інновації є первинним і головним ланцюгом сучасної наукоємної економіки. Як частина інноваційної діяльності наука являє собою послідовну реалізацію наступної структури: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки. Тільки ланка «фундаментальні дослідження» має своєю безпосередньою метою одержання нових знань про об'єкти; при цьому в загальній структурі сучасної інноваційної діяльності вони займають не більше 10 відсотків від усього обсягу наукових досліджень. Решта припадає на ті елементи структури наукової діяльності, які спрямовані на утворення і масове виробництво нових товарів цивільного, військового та соціального призначення. Не просто пізнавальні новації, а максимально корисні інновації – такою є головна вимога сучасного суспільства до наукової діяльності;

2) *наука як специфічний тип знання.*

В результаті безперервної праці вчених людство здобуває знання, масив якого швидко збільшується. Видатний філософ науки К. Поппер цей аспект науки назвав так – «це те, що знаходиться в бібліотеках». У процесі навчання в школі, коледжі, університеті, при засвоєнні різних наукових дисципліни утворюється наукова картина світу, яка суттєвою мірою визначає наш світогляд.

Науку як специфічний тип знання досліджує логіка і методологія науки. Головною проблемою тут є виявлення тих ознак, які є необхідними та достатніми для демаркації результатів наукового знання від інших видів пізнання – в мистецтві, релігії, в буденному й інтуїтивно-містичному досвіді тощо.

Звичайно виділяють такі *особливості наукового знання*: предметність, об'єктивність, однозначність, визначеність, точність, системність, логічна доказовість, перевірність, практична корисність, здатність до безперервного самооновлення свого концептуального арсеналу і постійна методологічна рефлексія. Але дослідження філософів науки другої половини ХХ ст. переконливо показують, що в реальному функціонуванні науки ці стандарти

частіше за все не виконуються не тільки в соціально-гуманітарних науках, але й у математичних теоріях. Ці вимоги до наукового знання являють собою той науковий ідеал, до якого потрібно намагатись наблизитися;

3) *наука як соціальний інститут.*

Сучасна наука є достатньо складною системою наукових організацій, які забезпечують діяльність учених і підготовку молодих кадрів. Вона становить систему соціально підтримуючих структур, які спеціалізуються на одержанні об'єктивного суспільно корисного знання. Система наукових організацій утворює мережу дослідницьких, навчальних, просвітницьких, допоміжних закладів, які орієнтуються на збагачення та відтворення знань і наукових відносин, забезпечення функціонування механізму збереження й нарощування пошукової, дослідницької, технічної, кадрової бази науки.

В історії науки динамічно розвивається також її організаційна сторона. Найбільш архаїчний тип наукових об'єднань – *школа* (піфагорійська школа, платонівська Академія, аристотелівський Лікей, Болонська юридична школа та ін.), основу якої становить ідейний та творчий потенціал засновника як класичного зразка. На початку XIII ст. організація науки досягає нового етапу – *вищої школи*. Виникають перші в Європі університети (Болонський, Паризький, Оксфордський, Кембриджський тощо).

У другій половині XVII ст. утворюються національні *академії наук* – Лондонське Королівське товариство (1662 р.), Паризька (1666 р.), Берлінська (1700 р.), Петербурзька (1724 р.). У XVIII ст. починають виходити *наукові та навчальні заклади*: Паризька політехнічна школа (1747 р.), Петербурзьке гірське училище (1773 р.). У другій половині XIX – на початку XX ст. розпочинається формування галузевих і міжгалузевих центрів, міждисциплінарних груп, спеціалізованих та комплексних програм.

Центральне місце в системі наукових організацій в Україні посідає *Національна академія наук України (НАН України)* — вища наукова самоврядна організація України, що є найбільшим центром наукових досліджень в державі. Крім цього, діють галузеві академії наук: *Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України* та інші самоврядні наукові асоціації.

Сучасна наука зародилась в результаті наукової революції XVII ст., коли з'явилося експериментальне, теоретичне, математизоване природознавство. До того часу емпірична та теоретична діяльність, що пов'язувались із одержанням нового знання, були протиставлені і розділені. Теоретичні науки (астрономія, геометрія, риторика, музика та ін.) вважались вищими, самодостатніми науками.

Досвід накопичувався в діяльності ремісників (наприклад, механістичні уявлення), до якої було зневажливе ставлення. Розвиток капіталізму, потреби товарного виробництва докорінно змінили ситуацію. Перед наукою ставились вимоги здобувати практичні знання.

Г. Галілей справедливо вважається батьком наукової революції XVII ст. Він не тільки першим почав проводити експерименти в своїх дослідках (вільного падіння речей, механічного руху), довів їх необхідність у науковій діяльності, але й дав зразок справді теоретичної діяльності, яка до нього мала абстрактно-спекулятивний характер. В ході вивчення механічного руху він першим утворив ідеальну теоретичну модель руху, довів необхідність послідовного емпіричного обґрунтування теоретичних, ідеально-логічних законів і тим самим започаткував універсальну методологію наукового пізнання.

З кінця XIX до середини XX ст. відбувається своєрідна ланцюгова реакція революційних змін у різних галузях знання: у фізиці (відкриття подільності атома, становлення релятивістської і квантової теорії), в космології (концепція нестационарного Всесвіту), в хімії (квантова хімія), в біології (розвиток генетики). Виникає кібернетика і теорія систем, які відіграли важливу роль у розвитку сучасної картини світу.

В наш час на перший план висуваються *міждисциплінарні і проблемно-орієнтовані форми дослідницької діяльності*. Якщо класична наука орієнтувалась на досягнення ізольованого фрагмента дійсності, що виступав у якості предмета тієї чи іншої наукової дисципліни, то специфіку науки кінця XX ст. – початку XXI ст. визначають комплексні дослідницькі програми, в котрих беруть участь спеціалісти різних галузей знань. Організація таких досліджень великою мірою залежить від визначення пріоритетних напрямів, їх фінансування, підготовки кадрів та ін. В самому процесі визначення науково-дослідницьких пріоритетів поряд із власне пізнавальними цілями все більшу роль починають відігравати цілі економічного та соціально-політичного характеру.

У XX ст. західні дослідники з історії науки *Т. Кун* та *І. Лакатос* висловили думку, що історія науки – це формування і зміна типів раціональності, властивих тому чи іншому стану. *Т. Кун* запропонував поняття «*парадигма*» – модель постановки і вирішення наукової проблеми, яка на цей час вченими визнається як раціональна. Тому історія науки – це формування і зміна парадигм.

І. Лакатос запропонував поняття «*науково-дослідницька програма*». Якщо вчений діє у межах науково-дослідницької програми, то він діє раціонально і отримує науково важливі результати. Тому історія науки – це зміна науково-дослідницьких програм (одна застаріває – з'являється інша).

На думку американського методолога науки *П. Фейєрабенда*, прогрес науки, розвиток нового знання можливий за умови *проліферації* – коли вчений пропонує альтернативний щодо існуючих вже концепцій власний теоретичний

підхід. Це примушує представників традиційного погляду захищати їх, і в процесі наукової полеміки відбувається, власне, подальше просування до істини.

Сучасна наука виконує декілька важливих функцій, які визначаються суспільними потребами і тому носять об'єктивний характер. До головних її **функцій** відносяться:

- *пізнавальна* – означає, що завдяки науці ми отримуємо різноманітну інформацію про світ, суспільство і людину, обсяг якої стрімко зростає. Наукові теорії в різних галузях надають нам розуміння сутності подій у світі, пояснюють закономірності його розвитку;
- *практична* – означає, що наука не лише пояснює світ, але й перетворює його. Концентрованого вираження практична функція набула в умовах науково-технічного прогресу, який розгорнувся, починаючи з другої половини ХХ ст.;
- *прогностична* – полягає в тому, що від науки очікують передбачення природних явищ, відкриття нових технологій, матеріалів, обґрунтованого розуміння перспектив і особливостей майбутнього розвитку суспільства та різних його сфер;
- *культурно-світоглядна*, яка полягає в тому, що здобуте наукою нове знання істотно збагачує культуру і сприяє формуванню світогляду в людини.

2. Філософські проблеми техніки і технічного знання

Технічні науки з'явилися у XVIII ст. і мають своїм предметом техніку. Саме слово «техніка» походить з грецької мови і означає «мистецтво щось створювати, формувати із природного матеріалу».

Техніка – це штучно створені засоби людської діяльності, які посідають проміжне місце між людиною і природою. Техніка є винаходом людини і діє за принципами, вкладеними в неї людиною, але технічні речі існують згідно з об'єктивними природними законами; тому кожний технічний прилад є своєрідним типом втілення і використання законів природи. Це певною мірою зумовлює специфіку технічних наук, яка полягає в такому:

- технічні науки покликані пізнавати явища і процеси, які відбуваються в штучно створеному середовищі, на основі знань природничих наук;
- специфіка технічних наук пов'язана з їх практичною корисністю, з націленістю на застосування в суспільній людській практиці;
- технічна діяльність має проєктний характер, оскільки покликана проєктувати те, що може бути створене, і взятє на озброєння практикою.

Сучасна техніка є продовженням науки. Відкриття законів механіки в XVII ст. дозволило створити машинну технологію, відкриття законів електромагнітного поля в XIX ст. – електротехніку, створення теорії атомного ядра в ХХ ст. стало основою ядерних технологій, а розшифровка молекули ДНК в

XX ст. – початком генної інженерії. Всі сучасні технічні нововведення ґрунтуються на наукових знаннях, а розвиток техніки і технології, в свою чергу, ставить перед наукою нові завдання. З другої половини XX ст. відбувається науково-технічна революція, що власне є фундаментом науково-технічного прогресу. Поряд з поняттями біосфера і ноосфера з'являється поняття «**техносфера**» – сукупність всіх технічних систем разом із технічною діяльністю людини. Техносфера взаємодіє з біосферою і змінює її. Розвиток сучасної техногенної цивілізації в значній мірі визначався становленням і прогресом техносфери, використанням її перетворювальних можливостей.

Отже, розвиток техніки істотно впливає на суспільство і на життя людей і це проявляється у таких аспектах:

- техніка посилює фізичні і розумові здібності людей, замінюючи їх роботу роботою різноманітних машин;
- техніка формує штучне середовище речей, які сприяють більшій комфортності і безпеці життя. Такі штучні речі називаються *артефактами*;
- техніка постійно збільшує потреби людини, спричиняє появу нових потреб і створює засоби їх задоволення;
- техніка змінює зміст усіх видів людської діяльності і породжує нові види її.

Одночасно мислителі відзначають, що вплив техніки, загалом технічного прогресу на суспільство і людину є неоднозначним, адже не лише техніка служить людині, але й людина все більше опиняється в залежності від техніки, яка диктує їй ритм життя, спрямованість і зміст отримуваних знань, фахових умінь, умови праці, специфіку відношення до навколишнього середовища і т. д. Тому одна група мислителів позитивно оцінює значення техніки для життя людини і суспільства, а інша – негативно.

Різноманітні теорії, що абсолютизують роль науково-технічного чинника, отримали назву **технократичних**. До них належать такі: *єдиного індустріального суспільства* (Р. Арон), *стадій росту* (У. Росту), *нового індустріального суспільства* (Дж. Гелбрейт), *постіндустріального суспільства* (Д. Белл), *технотронного суспільства* (З. Бжезінський). Уважаться, що рушійною силою суспільного прогресу виступають носії технічного, наукового знання, а не менеджери, підприємці чи якийсь окремий соціальний клас. Відповідно до доволі популярної *концепції технологічного детермінізму* саме науково-технічний прогрес діє визначальним чином стосовно решти сфер суспільного життя, в тому числі й духовної, а породжуваний ним тип суспільства постає як принципово новий, який дозволяє досягати нового рівня і якості життя.

З кінця XX – на початку XXI ст. з'явилися **високі технології** (англ. *high technology, high tech, hi-tech*) — надскладні, такі що включають в себе

електроніку, робототехніку, нанотехнології, біотехнології, генну інженерію, програмне забезпечення тощо і які застосовуються на виробництві та в інших сферах життя.

Вони ознаменували перехід до *інформаційного суспільства* та *економіки знань*, ознаками чого є наявність і поширеність знань, розмаїття послуг, впровадження інтелектуально-комп'ютерних мереж в організації бізнесу, в безпосередньо виробничу, управлінську та інші галузі економіки і в повсякденне життя, зміни в соціальній структурі, в стилі комунікації і спілкування, в ціннісних орієнтаціях людей, в їхньому світогляді і вихованні молоді.

Економіка знань – економіка, де основними факторами розвитку є знання і людський капітал. Процес розвитку такої економіки передбачає підвищення якості людського капіталу, покращення життя, продукування нових знань, прогресивних технологій та інновацій, надання високоякісних послуг. Найбільшою мірою ці риси властиві найрозвиненішим країнам, таким як США, Німеччина, Велика Британія, Республіка Корея, Японія.

Зі свого боку, прибічники *антисциєнтизму* вказують на те, що науково-технічний прогрес не тільки не посприяв прогресу моральному, але й, навпаки, призвів до поширення етичного нігілізму, до знецінення одвічних людських цінностей, до пригнічення самої людини, до перетворення її на придаток до техніки; що техніка викликає в неї стреси, є причиною екологічних катастроф і може в разі створення штучного інтелекту поставити під загрозу власне людське існування.

Німецький мислитель У. Бек називає сучасне суспільство «*суспільством ризику*». Згідно з Беком, ризики – це не тільки невідворотна складова нашого світу, вони були породжені власне добою технологій. Ризики – засаднича властивість ери технологій, що виступають систематично обумовленими, статистично фіксованими сигналами тривоги. Ризики були створені в процесі становлення і розвитку індустріальної цивілізації і в такій якості вони враховуються при прийнятті рішень на глобальному рівні. Ризики – це прогнозовані побічні ефекти розвитку в добу технологій.

Антисциєнтизм проявляє себе як прямо, так і опосередковано – через поширення форм ірраціонального позанаукового знання – міфотворчості, нетрадиційної релігійності, альтернативних способів життя, незвичних буденних практик, ідеї так званої «*зеленої революції*» тощо. Отже, породжувані антисциєнтизмом різноманітні **технофобії** постають як реакції на зростаючу присутність науки і техніки в житті людини, на побоювання її можливих негативних впливів на безпеку соціуму та на його майбутнє.

Тема 14. Культура і цивілізація

План

1. Філософські концепції культури.
2. Культура і суспільство.
3. Цивілізація: поняття, зв'язок із культурою, роль в історичному процесі.

1. Філософські концепції культури

Слово «**культура**» походить з латинської мови і в Стародавньому Римі вживалося в значенні «доглядати, вирощувати» (стосовно землеробства). Уперше в значенні «вдосконалювати людські якості» вжив поняття «культура» римський політичний діяч, оратор, мислитель – *Цицерон*. Упродовж розвитку людської думки оформлювались різні концепції культури. Вченими сформульовано близько 500 визначень цього поняття. Найбільш відомими філософськими визначеннями культури є такі:

- **богословська**. В ній поняття «культура» вживається у значенні релігійного культу. Її суть пов'язується з осмисленням божественного. В історії все, що ми називаємо «культурою», повинно мати відношення до безумовного, абсолютного, тобто, повинно містити релігійний досвід. Робиться висновок, що релігійне є субстанцією, тобто, носієм культури, а культура, в свою чергу, є функцією релігії;

- **класична** концепція культури, яка остаточно сформулювалася в німецькій філософії XIX ст. Тут людина виступає як творець культури, при чому визначальною сферою розвитку людини проголошується духовна творчість, тому культура розвивається як суто духовне утворення;

- **аксіологічна** концепція культури пов'язує розгляд культури зі світом цінностей. **Культура** визначається як *сукупність матеріальних і духовних цінностей, як складна ієрархія смислів та ідеалів*. Культура осмислюється як реалізація людиною її ідеально- ціннісних цілей;

- **діяльнісна** концепція культури найбільш популярна у філософії сучасного матеріалізму. Діяльнісна концепція вказує на фундаментальну властивість культури бути засобом діяльності людей. Вона виділяє людину як соціальну істоту, що характеризується соціальним способом існування в світі. Це означає, що людина створює своєю працею (діяльністю) другу, «штучну» природу – культуру, тобто, те, чого не було в природі, і те, що потрібно для специфічно людського життя. В поняття «культура» включено не тільки результат, а й сам процес, способи та форми людської життєдіяльності. Тому **культура** сприймається як *технологія людської життєдіяльності*.

Підсумовуючи зазначені концепції, можна спробувати окреслити зміст поняття «культура». В широкому значенні **культура** - це все те, що людина

додала до природи, що вона створила своєю фізичною та розумовою працею. Культура у зв'язку з цим виступає одним із найбільш важливих чинників і засобів реалізації людиною властивих їй сутнісних сил (фізичних, розумових, психологічних здатностей, інтелектуальних, художньо-творчих здібностей і т. ін.)

У вузькому значенні **культура** виступає як система колективно підтримуваних смислів, цінностей, переконань, норм і стандартів поведінки, які властиві індивідам та спільнотам.

Культура представлена в продуктах матеріального й духовного виробництва як особливий, а саме діяльнісний спосіб освоєння людиною світу.

Будучи духовним утворенням, **культура включає такі елементи:**

- мову як знаково-символічну систему;
- цінності та норми;
- релігійні вірування та міфологічні уявлення;
- художньо-естетичні уподобання, стилі та смаки;
- усталені структури ментальності і поширені стереотипи, які істотно впливають на формування світоглядних уявлень і повсякденну людську поведінку.

Цінність – це здатність об'єкта культури задовольняти потреби, бути суб'єктивно важливим, значущим для людини. Цінність – це особливий вид реальності. Сама по собі вона не існує, хоча й пов'язана не тільки з людиною, але і з об'єктивним світом. Світ повний цінностей – матеріальних (речі, гроші, власність тощо), художніх (твори мистецтва і літератури), природних (сонячний схід, моря, квіти, ландшафти), власне людських (сміх, краса очей, мужній вчинок).

Цінність завжди і одночасно є цінність чогось (когось) і цінність для когось. Підкреслимо ще раз: її основою може бути об'єктивна реальність, продукти людської творчості та змісту свідомості: відповідно, камінь, вода, автомобіль, теорія, образ і т. д. Але цінність є обов'язково антропогенною, оскільки виникає в процесі людської дії та осмислення, в процесі оцінки людиною інших людей, суспільства, ідей, предметів культури або природи.

Існує чимало систем цінностей і видів їх класифікації. Головною ознакою цінності є наявність в ній благодіючих для людини якостей, властивостей, можливості використовувати цю цінність на благо людини або її здатність з'єднуватися з позитивними якостями індивіда. Простір цінностей – це весь простір людського існування. Він простягається як всередині самої людини, так і поза нею, навіть за межами її досяжності.

Можна виділити такі **цінності людської культури:**

- *смисложиттєві* – уявлення про сенс життя, про Добро і Зло;
- *універсальні* – життя, здоров'я, безпека людини, освіта, кваліфікація і т.

ін.;

- *соціальні* – праця, соціальний статус у суспільстві та його структурах, визнання з боку оточуючих людей і т. ін.;
- *політичні* – демократія, свобода, права людини;
- *міжособового спілкування* – дружба, кохання;
- *естетичні* – краса, ідеал, стиль, гармонія, мода, самобутність. Як бачимо, ціннісні відносини мають гранично глибокий сенс, адже вони розкривають відношення до майбутнього, є основою уявлень про бажане. Під кутом зору цінностей можливе переосмислення мети і сенсу історії, сенсу життя людини в цілому. Таким чином, ціннісні відносини абсолютні і об'єктивні для всіх індивідів, вони є об'єктом їх інтересів, виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній та соціальній дійсності.

2. Культура і суспільство

Суспільство і культура між собою діалектично взаємодіють, що виражається у таких аспектах:

- 1) культура відображає стан морального здоров'я суспільства, рівень економічних і політичних свобод, характеризує його духовний потенціал;
- 2) культура функціонує за своїми специфічними законами, вона сягає своїм корінням у традиції минулого, поєднує позитивний і негативний досвід минулого із сучасним, і значною мірою зумовлює напрям суспільного розвитку на майбутнє.

Універсальною характеристикою культури виступає єдність традицій та оновлення. Народні національні традиції, звичаї, обряди, ідеї, цінності забезпечують цілісність суспільства, його автентичність. Поняття **автентичності** означає самототожність, певну схожість чогось на самого себе.

З іншого боку, розвиток суспільства відбувся завдяки інноваційним процесам культури, завдяки тому, що люди створюють нові матеріальні і духовні цінності, нові норми, ідеали, нові способи життєдіяльності.

- 3) Культура і суспільство перебувають у суперечливій взаємодії. Це означає, що культура може як прискорювати, так і гальмувати суспільні зміни, подальший суспільний розвиток. З огляду на це виділяють *традиційні* і *сучасні* типи суспільств. **Традиційні суспільства** орієнтуються на відтворення духовних зразків у їх первісному вигляді. Традиційні суспільства побоюються новацій, порушення традицій. Такі суспільства розвиваються дуже повільно, і, як правило, є закритими для сприймання впливів з боку інших культур. **Сучасні суспільства** орієнтуються на оновлення, на творення нових продуктів матеріального і духовного виробництва. Прийнято вважати, що західні суспільства – це сучасні, а неєвропейські, незахідні – більшою або меншою мірою належать до традиційних.

На думку класика сучасної соціології і філософії *М. Вебера*, для суспільств західної сучасної культури головними цінностями є:

- динамізм суспільного життя;
- виділеність (із загалу, суспільства, життя, держави) особистості і повага до неї;
- індивідуалізм і автономія людської особистості;
- раціональність;
- ідеали свободи, рівності, терпимості;
- повага до приватної власності.

Вважається, що для суспільств традиційної, східної культури властивими є такі риси:

- пріоритет держави, влади, сім'ї;
- заперечення індивідуального начала в суспільному і сімейному житті, права діяти самотійно, всупереч усталеним традиціям і звичаям;
- споглядальний характер щодо природи;
- стереотипне міфологічне мислення, більший (ніж на Заході) вплив релігії у духовному житті людини.

Культура служить передумовою оновлення і стабілізації всіх сторін суспільного буття і виконує у суспільстві такі **функції**:

- акумулює соціальний досвід і пропагує його людям у вигляді моделей мислення і поведінки та передає накопичений упродовж тривалого історичного часу цінний соціальний досвід від одних поколінь до інших;
- культура забезпечує соціальну інтеграцію людей, формує засади їх сталого колективного існування і діяльності на основі спільних норм і способів задоволення їх різноманітних соціально значимих інтересів і потреб;
- комунікативна функція культури реалізується через встановлення умов і засобів людського спілкування;
- культура в цілому визначає ті рамки, в яких може і повинна діяти людина і тим самим вона регулює поведінку людини в сім'ї, школі, на виробництві, в побуті і т. д. і в цьому плані вона виступає як система приписів і заборон, порушення котрих переслідуються з боку суспільства або соціальної групи, до якої належить індивід;
- людинотворча, або гуманістична функція. Цицерон говорив про неї – «*cultura animi*» – обробіток, вирощування духу. Сьогодні ця функція «обробітку» духу людини набула не тільки найважливішого, але й значною мірою символічного значення. В першу чергу саме культура творить людину як певний тип особистості, долучає її дотієї чи іншої матриці існування в світі та програми поведінки, навчає її жити й діяти відповідно до них.

3. Цивілізація: поняття, зв'язок із культурою, роль вісторичному процесі

Поняття «цивілізація» запроваджено у науковий вжиток у XVIII ст. і деякий час розглядалося як синонім слова «культура». Сьогодні філософи розглядають це поняття так:

- **цивілізація** – це ступінь розвитку окремих народів і світу в цілому, характер якої визначається економіко-виробничими відносинами;
- **цивілізація** – це новий стан культури, який настає, коли з'являється писемність, міський образ життя, виникає держава, техніка, тобто етап суспільного розвитку після етапів дикунства і варварства.

Поняття «**цивілізація**» означає спосіб існування культури, і воно є одним з ключових в сучасній *філософії історії* – у розділі філософії, який має відповісти на питання про об'єктивні закономірності і духовно-моральний сенс історичного процесу, про шляхи реалізації людських сутнісних сил в історії, про можливості і підстави загальнолюдської єдності.

Історичний процес людства розглядається на підставі двох підходів:

1) **лінійний**. Вважається, що всі народи, всі суспільства крокують одним і тим самим історичним шляхом, переходять від одного до іншого етапів, що є обов'язковими для всіх. Прикладом цього підходу є *«вчення про суспільно-економічні формації»*, перелік яких у філософії марксизму такий:

- первіснообщинна;
- рабовласницька;
- феодална;
- капіталістична;
- комуністична.

Людська історія представлена перед нами як закономірний, поступальний, об'єктивний процес. Чітко виділені рушійні сили і основні етапи цього процесу. Однак вирішальна роль відводиться позаособистісним чинникам, в той час як людині відводиться другорядне значення. Виходить, що людина всього лише гвинтик в теорії об'єктивного механізму, який рухає історичний розвиток, а отже, знижується особистісний зміст самого історичного процесу.

2) **цивілізаційний**, який розглядає людську історію як сукупність локальних співіснуючих цивілізацій, що виникають за неповторних природних, географічних, історичних умов, і які є різними. М. Данилевський (1822–1885), О. Шпенглер (1880–1936), А. Тойнбі (1889–1975) нараховували в історії людства від 8 до 23 цивілізацій. Так, на думку англійського історика Тойнбі, немає єдиної історії людства. Різні цивілізації за своїми кількісними і ціннісними параметрами по суті, еквівалентні і рівнозначні. Кожна з них проходить один і той же цикл розвитку – виникнення, зростання, надлом і розкладання, в результаті чого вона

гине. Ідентичними, за своєю сутністю, є соціальні та інші процеси, що відбуваються в кожній з цивілізацій, що дозволяє сформулювати деякі емпіричні закони суспільного розвитку, на підставі яких можна пізнавати і навіть прогнозувати його перебіг.

Розвиток цивілізації залежить від того, чи здатна творча меншість (тобто, еліта) цивілізації знаходити *відповіді на виклики* природного світу і людського середовища. Тойнбі відзначає наступні типи викликів: виклик суворого клімату (єгипетська, шумерська, китайська, майська, андська цивілізації), виклик нових земель (мінойська цивілізація), виклик раптових ударів від сусідніх спільнот (еллінська цивілізація), виклик постійного зовнішнього тиску (російська православна, західна цивілізація) і виклик обмеження, коли суспільство, втративши щось життєво важливе, скеровує свою енергію на вироблення властивостей, що відшкодовують втрату.

Кожна цивілізація дає сформульовану їй творчою меншістю відповідь на виклик, що надсилається їй природою, соціальними протиріччями й особливо – іншими цивілізаціями. На стадіях виникнення і зростання творча меншість знаходить відповідь на виклики середовища, а відтак – авторитет її зростає і відбувається зміцнення цивілізації. На стадіях надлому і розкладання творча меншість втрачає здатність знаходити відповіді на виклики середовища і вона перетворюється в таку еліту, що стоїть над суспільством і що управляє ним вже не силою авторитету, а силою зброї. Така ситуація веде до послаблення основ цивілізації, а в подальшому – до її загибелі. В двадцятому столітті, за Тойнбі, збереглося всього п'ять основних цивілізацій – китайська, індійська, ісламська, російська і західна.

Тема 15. Суспільство, природа, майбутнє

План

1. Поняття природи та історичні форми взаємодії природи з людиною.
2. Суперечності в системі «природа – суспільство». Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.
3. Прогнозування майбутнього як пізнавальна проблема.

1. Поняття природи та історичні форми взаємодії природи з людиною

Антична філософія розробляла й обґрунтовувала ідеї гармонії людини і природи, космосу. Людина є частка Космосу («мікрокосмос»), в ній немає нічого такого, чого б не було в Космосі, але в незрівнянно більших розмірах. Космос розглядався як такий собі живий і одухотворений, досконалий, упорядкований організм. Життя природи наділялося людськими якостями. Тим самим людина

хотіла зробити себе зрозумілою для природи, включити себе в природне ціле. Стародавні греки сприймали природу в її безпосередній повноті, в багатстві і своєрідності живого буття. В цьому відношенні дуже характерна філософія стоїків, основним мотивом якої було: жити відповідно до природи.

Середньовічна християнізована філософія розвиває концепцію ущербності природи як результат гріхопадіння людини. Владарює над природою її творець – Бог. Відродження зближує їх і часто демонструє пантеїстичний погляд, ототожнюючи Бога і природу. У Новий час природа сприймалась головним чином як технічний матеріал праці, як об'єкт виробничої експлуатації. Таке односторонньо-утилітарне ставлення до природи було пов'язано із загальним активно-практичним духом часу.

В наш час на основі зростаючої кількості природничо-наукового матеріалу обґрунтовується ідея, що сутність і призначення людини не в протиставленні, а тим паче – у протидії природі, а в єдності з нею. Людина розглядається як одна з маленьких ланок у нескінченному ланцюзі світобудови.

Природа – це не просто середовище або довкілля. Це тотальність, що охоплює все існуюче, в тому числі – людське пізнання і людську практичну діяльність. Людське життя неможливе без природи, тому що людина є її частиною, підкоряється всім її законам, а відтак людське ставлення до природи і до світу є критерієм бажання людини підтримувати життя як таке.

З утворенням біосфери як сфери існування живої речовини природа набула унікального статусу. Це означає, що ніде у космосі (в оглядному майбутньому) людина не зможе знайти інше природне середовище для власного життя, окрім нашої планети. Крім того, унікальність характеристик біосфери, важливість їх для людини посилюються тим фактом, що людина підкоряється закону фізико-хімічної єдності всієї живої речовини. Згідно з цим законом, попри всю багатоманітність, різноякісність, усі живі організми настільки схожі між собою у фізико-хімічному відношенні, що шкідливе для одних з них не може бути нешкідливим і для решти, алерічною мірою.

Слід також пам'ятати про закон *відповідності умов природного середовища до генетичної визначеності організму*.

Згідно з цим законом, будь-який живий організм, у тому числі людина, може існувати до тих пір і настільки, наскільки оточуюче природне довкілля відповідає генетичним можливостям пристосування організму до коливань. Різка зміна середовища (температури, складу атмосфери і т. ін.) виявляється згубною для генетично запрограмованих можливостей організму.

Отже, історичними формами взаємодії людини з природою були такі:

1) *безпосередня (синкретична)*. Єдність людини і природи спостерігається у стародавньому світі, коли благом для людини філософи вважали жити в гармонії з природою;

2) *прагнення панувати над природою, нав'язати їй свою волю, підкорити природні сили, розглядати природу як майстерню, в якій людина працює, щось створює, перетворює на свій розсуд, на свій лад, тобто за рахунок природи вирішує свої проблеми;*

3) *з 60-х років XX ст. настає третя історична форма взаємодії людини з природою, коли людина усвідомила загрозу екологічної катастрофи і коли вона запропонувала ідею **коеволюції** – *співрозвитку з природою*, коли не погіршуються її параметри, не поглиблюється криза, а, навпаки, – запроваджуються новітні екологоорієнтовані принципи природовідношення.*

2. Суперечності в системі «природа – суспільство».

Вчення В. І. Вернадського про ноосферу.

Загально визнаною є сьогодні наявність гострих суперечностей в системі «суспільство – природа». Зміст цих суперечностей полягає у наступному: як свідчить досвід, у суспільства є безмежні потреби його розвитку, але, з іншого боку, у природи, у біосфери є обмежені можливості для самовідновлення, самовідтворення. Подальший антропогенний, техногенний тиск на природу може спричинити незворотні негативні наслідки стосовно її можливостей до самовідтворення.

Тому розробка загальної теорії взаємодії природи і суспільства, яка була б покликана розкрити найбільш загальні і глибокі закони процесу взаємодії природи і суспільства і яка б дозволила спрогнозувати й оцінити не тільки найближчі, а й віддалені перспективи цього процесу, постала перед науковцями і філософами як актуальний теоретичний запит, що має величезне суспільне значення.

Загальний фундамент такої теорії закладено класиками науки. Окремі напрацювання було зроблено біологами, філософами, соціологами, екологами. Фундаментом сучасного відношення в систему «природа – суспільство» є *вчення про ноосферу*, що було запропоновано *В. І. Вернадським*. Це поняття має два основні значення:

1) **ноосфера** – це сфера виникнення та існування розуму;

2) **ноосфера** – це сфера взаємодії суспільства і природи, в якій домінуюча роль належить розуму, діяльності людини, озброєній розумом.

Структура ноосфери складна. У виробничо-економічному плані можуть бути виділені наступні структурні елементи:

1) люди;

2) знаряддя праці, техніка в широкому сенсі слова;

3) об'єкт впливу людей – природа (жива, нежива та організмилюдей).

В територіально-географічному плані в ноосферу можна

включити такі *структурні елементи*:

- 1) економічні;
- 2) оздоровчі;
- 3) наукові.

Незалежно від критерію підходу до структури ноосфери головний елемент людина, взаємодіє з різноманітним і диференційованим природним середовищем, яке людина змінює. Незважаючи на те, що ноосфера отримує первинний розвиток в географічному середовищі, вона не обмежена рамками нашої планети, а простягається також на космос. Як попереджав В. І. Вернадський, розум, праця, діяльність людини перетворюються на найбільш потужну геологічну силу. Людство своїми діями так впливає на біосферу, що може зашкодити їй, а значить і собі. Тому подальший розвиток нашої планети або буде підтриманий інтелектом людини, або цивілізація зникне з планети. Теорія В. І. Вернадського про ноосферу фактично повертає цілісність у систему «людина – природа».

Для ноосфери властива взаємодія людини і природи на основі спрямованої розумом діяльності з метою гармонізації стосунків між ними, а значить, і забезпечення свідомого саморегульованого співрозвитку їх задля підтримання життя на нашій планеті. Отож, природокористування сьогодні потребує того, щоб обов'язково прораховувати і передбачати наслідки людських впливів на природу.

Відповіддю на цю потребу стало розроблення **концепції сталого розвитку**. У 1992 році Всесвітній екологічний форум ухвалив «Порядок денний на ХХІ ст.», де вперше була обґрунтована ідея збалансованого розвитку світу, коли, з одного боку, задовольняються потреби нинішнього покоління, а, з іншого боку, не зменшуються природні можливості для наступних поколінь. У центрі концепції сталого розвитку стоїть людина, бо вона сама з її потребами є метою суспільної діяльності, і водночас – рушійною силою її досягнення. *Основними завданнями сталого розвитку є:*

- 1) відновлення і подальше збереження в потрібному обсязі на необхідній площі природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення;
- 2) забезпечення при цьому випереджального розв'язання проблем економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку;
- 3) узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем.

Виділяють *чотири рівні сталого розвитку*: індивідуальний, локальний, національний, глобальний.

Основними принципами сталого розвитку є:

- повага і турбота щодо всіх живих співтовариств;
- поліпшення якості людського життя;

- збереження життєздатності і розмаїтості Землі;
- забезпечення сталого використання відновлюваних ресурсів;
- мінімізація виснаження невідновлюваних ресурсів;
- зміна індивідуальних позицій і діяльності.

З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечувати стабільність біологічних і фізичних систем. Особливе значення має життєздатність локальних екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери в цілому. Більш того, поняття природних систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке, наприклад, як міста. Основна увага приділяється збереженню здатності таких систем до змін, а не до збереження їх в деякому «ідеальному» статичному стані. Головні зусилля мають спрямовуватись на збереження здатності природи до самооновлення і самовідтворення при забезпеченні подальшого розвитку самого суспільства на основі екологоорієнтованого використання людьми природних ресурсів.

Міжнародна спільнота тим самим авторитетно засудила хижацьке ставлення людини до природи і взяла за орієнтир нову етику природовідношення, що спирається на гуманістичний *принцип благоговіння перед життям*, який більше ста років тому назад був запропонований німецьким філософом *А. Швейцером*. Цей новий гуманізм стверджує, що життя – це прояв духовного внутрішнього зв'язку людини зі світом. Людина повинна відчувати свою близькість з будь-якою формою життя, тому Добро полягає в тому, щоб зберігати життя, а все те, що його руйнує, що перешкоджає йому, є Злом.

3. Прогнозування майбутнього як пізнавальна проблема

Людина за своєю природою прагне зазирнути у майбутнє, їй завжди було притаманно цікавитись тим, що її очікує. Питання виникає стосовно можливостей отримання достовірного знання про це. Скептично налаштовані філософи вказують на те, що майбутнє не існує як об'єкт, як деяка цілком конкретна реальність із визначеними параметрами її сутності, характеру і змісту. Інший сумнів щодо прогнозування як дослідження тенденцій розвитку буття пов'язаний з тим, що прогнозування через відсутність емпіричної перевірки та експериментально-математичного підтвердження одержаних результатів не може бути наукою як такою, а по суті своїй виступає як соціально-утопічні розмисли. Представники індетермінізму, зі свого боку, наголошують, що майбутнє не визначено, і люди можуть самі творити його на власний розсуд.

Проте, слід зазначити, що будь-яка теорія, будь-яка форма суспільної свідомості неодмінно передбачає роздуми про майбутнє, адже без надії на майбутнє немає сенсу сьогодення. Значність майбутнього підкреслюється тим, що люди мають природну потребу у прогнозах і у розумінні того, що з ними

станеться. Невипадково тому – передбачити майбутнє намагалися філософи, пророки і релігійні мислителі з давніх часів: Платон, Арістотель, біблійні пророки Ісайя, Іван Богослов, середньовічний астролог і алхімік Мішель Нострадамус та інші.

Головна цінність майбутнього, яку необхідно зберегти у відношенні суспільства і природи, – це цінність самого життя. Сьогодні йому загрожують чимало проблем, перед якими опинилось людство і які усвідомило їх небезпеку для власного майбутнього, починаючи вже з другої половини XX ст. Всі вони взаємно пов'язані між собою, породжують виникнення і загострення одна одної і потребують для свого вирішення комплексного підходу, скоординованих зусиль з боку всього світового співтовариства. Важливою передумовою досягнення успіху на цьому шляху є розроблення надійної системи прогнозування.

Прогнозуванням майбутнього займається **футурологія** – галузь пізнавальної діяльності, що включає розгляд таких питань як нормативні або бажані варіанти соціального майбутнього на основі поєднання методів екстраполяції і нормативного дослідження для вивчення кращих стратегій.

Існують такі *види прогнозів*:

- науковий;
- нормативно-орієнтаційний;
- аналітичний.

Основними *методами соціального прогнозування* є:

- комп'ютерне моделювання;
- експертні оцінки;
- розробки сценаріїв майбутнього;
- метод екстраполяції.

За терміном передбачення прийнято виділяти такі його різновиди:

- безпосереднє передбачення (20 – 30 років наперед);
- оглядове передбачення (50 – 70 років);
- віддалене передбачення (100 років і більше).

Стосовно майбутнього людства є як оптимістичні, так і песимістичні прогнози. Перші передбачають розвиток штучного інтелекту, збільшення біологічних можливостей людини, створення людино-комп'ютерних систем. В той же час другі – людство через вичерпання ресурсів очікує, в першу чергу, енергетична криза. Більш того, енергії просто не вистачить, аби підтримувати сучасну високотехнологічну цивілізацію, і світ повернеться у доіндустріальну епоху. Вкрай тривожними є сценарії екологічної катастрофи, третьої Світової війни із застосуванням зброї масового ураження, зіткнення нашої планети із

прибульцями з космосу тощо.

Одним із такого роду передбачень є прогноз характеру і наслідків урбанізації в світі. Американський футуролог *Стюард Бренд*, зокрема, зазначає, що до середини XXI століття близько 80% населення Землі буде жити у містах. Цей прогноз заснований на тому, що 1,3 мільйона індивідів в пошуках своїх кращих життєвих перспектив щотижня переселяються в міста – і цей процес триває вже десятки років. Як наслідок, села порожніють, вимирає натуральне господарство. Процес цей спостерігається в основному в країнах, що розвиваються. Зараз найбільші міста розташовані саме в них, і вони розвиваються в три рази швидше, аніж в розвинених країнах. Їх сукупний розмір в дев'ять разів більше, і вони якісно інші. Натомість, глянувши на хід історії, ми побачимо, що його рухають саме мегаполіси. І ось Земля стала планетою міст – в них живуть вже більше половини всіх людей. Зараз у трущобах проживає один мільярд людей, а незабаром їх кількість досягне двох. Парадоксально, але нетрі не перешкоджають добробуту, а поступово створюють його. В місті Мумбаї – половина трущоб, але саме в ньому виробляється 1/6 частина ВВП Індії, яка на сьогодні займає третю сходинку серед усіх країн світу. Жителі трущоб виявляють енергійність, високу життєздатність, практичну завзятість. З цього факту футуролог робить висновок, що розвиток західних країн, хоч би яким бурхливим він не був у минулому, тепер уповільниться.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО МОДУЛЯ 3

1. Питання до самостійного опрацювання і закріплення матеріалу

1. Схарактеризуйте поняття «світ».
2. Античний погляд на всесвіт і людину в ньому.
3. Чи є світ людиномірним?
4. Порівняйте релігійну, наукову та філософську картини світу.
5. Проаналізуйте концепцію буття в історії філософії.
6. Схарактеризуйте структуру та назвіть основні форми буття.
7. Яке співвідношення між поняттями «буття», «субстанція», «матерія»?
8. Наведіть класифікацію форм руху.
9. У чому різниця між матеріалізмом та ідеалізмом щодо інтерпретації світу?
10. Назвіть біологічні та соціальні передумови свідомості.
11. Опишіть структуру та функції свідомості.
12. Які форми суспільної свідомості ви знаєте і в чому полягає взаємозв'язок між ними?
13. Яке співвідношення між поняттями «свідоме», «підсвідоме», «несвідоме», «самосвідомість», «духовний світ»?
14. Що таке пізнання?
15. Яка структура пізнавального відношення?
16. Які форми чуттєвого пізнання ви знаєте?
17. Чим відрізняється раціональне пізнання від чуттєвого?
18. Що таке істина?
19. Чому практика виступає критерієм істини?
20. У чому полягає специфіка наукового пізнання?
21. Які методи емпіричного пізнання ви знаєте?
22. Які методи логічного мислення вам відомі?
23. Назвіть і схарактеризуйте форми наукового пізнання?
24. Кого із сучасних методологів науки ви знаєте?
25. Схарактеризуйте структуру і функції науки.
26. Що таке суспільство?
27. Які концепції виникнення суспільства ви знаєте?
28. Дайте визначення поняттю та схарактеризуйте структуру суспільного виробництва.

29. Розкрийте суть закону Томаса Мальтуса про народонаселення.

30. Хто і коли запровадив поняття «суспільно-економічна формація»?

31. Що таке культура?

32. Що таке цивілізація?

33. Якими чинниками обумовлена актуальність проблеми прогнозування у сучасних умовах?

34. Назвіть і схарактеризуйте найбільш злободенні глобальні проблеми людства.

35. За допомогою яких методів забезпечується соціальне передбачення і прогнозування майбутнього?

36. Чому перехід від техногенної до антропогенної цивілізації є нагальною потребою сучасності?

2. Теми рефератів

1. Еволюціонізм Тейяра де Шардена.

2. Суспільство та природа: історичні типи їх взаємодії.

3. Суспільство як система. Філософські підґрунтя теоретичної моделі суспільства: матеріалізм, ідеалізм, натуралізм.

4. «Людський вимір» суспільства.

5. Основні форми суспільної свідомості, їх взаємозв'язок та значення у суспільному житті.

6. Ідея прогресу в історії філософської думки.

7. Постмодерністська маргіналізація культури: апологія та критика.

8. Соціальний простір і час.

9. Проблема ідеального у філософії.

10. Свідомість і мова: їх співвідношення та роль у розвитку суспільства.

11. Феномен несвідомого, його природа і функції.

12. Пізнання як творчість.

13. Діалектика і сучасне наукове пізнання.

14. Раціональні і нераціональні форми пізнання.

15. Істина і життєва правда.
16. Специфіка соціального пізнання.
17. Істина в контексті соціальної реальності.

3. Творчі завдання

1. На прикладах із життя спробуйте підтвердити думку М. Мамардашвілі стосовно особливості феномену культури:

«Культура – не сукупність готових цінностей і продуктів, що лише чекають ужитку та усвідомлення. Це здатність і зусилля людини бути, це таке володіння живими розрізненнями, що безперервно, знову і знову відновлюється і розширює свої межі».

2. Зробіть мультимедійну презентацію на тему: «Проблема істини в пізнанні. Основні концепції істини та їх оцінка».

3. Знання з яких конкретних наук варто залучити до складання сучасної наукової картини світу і чому? Підготуйте для обговорення в групі і подальшого захисту схему міждисциплінарних взаємодій, які необхідні для складання наукової картини світу.

4. Тести

1. Рух має такі ознаки:

- А. всезагальність, абсолютність, суперечливість;
- В. дискретність, відносність, несуперечливість;
- С. поступовість, прогресивність, зворотність;
- Д. об'єктивність, предметність, ідеальність.

2. До складу свідомості входять усі зазначені нижче елементи:

- А. емоції, пам'ять, потреби, мотиви;
- В. стимули, бажання, характер;
- С. свобода, права, обов'язки;
- Д. природні імпульси, інстинкти.

3. Єдність просторово-часових характеристик світу називають просторово-часовим:

- А. континуумом; В. універсумом; С. модусом; Д. предикатом.

5. Культура розглядається як суто духовне утворення, сферою якого є духовна творчість людини – це ознаки змісту такої концепції культури...

- А. богословської; В. класичної; С. аксіологічної; Д. діяльнісної.

5. Суспільне виробництво – це єдність

- А. матеріального і духовного виробництва;
- В. продуктивних сил і виробничих відносин;

С. суспільного буття і суспільної свідомості;

Д. природно-біологічних і інтелектуально-розумових факторів суспільного розвитку.

6. *Модель (спосіб) постановки і вирішення наукової проблеми, що визнається раціональною на даний час, називається*

А. парадигмою; В. верифікацією; С. проліферацією; Д. гіпотезою

7. *Найбільш широке за змістом філософське поняття:*

А. суспільство; В. природа; С. буття; Д. матерія.

8. *Спосіб існування всього у світі –*

А. рух; В. субстанція; С. атрибут; Д. матерія.

9. *Властивості свідомості –*

А. протяжність, кількісна визначеність;

В. матеріальність, об'єктивність;

С. незворотність, дискретність;

Д. ідеальність, суб'єктність.

10. *Людина з її турботами перебуває у центрі такої картини світу, як*

А. буденна; В. наукова; С. релігійна; Д. філософська.

11. *Динамічна картина світу, в якій більше питань, ніж відповідей*

А. повсякденна; В. релігійна; С. наукова; Д. філософська.

12. *Соціальне призначення науки*

А. виховання; В. освіта; С. пізнання; Д. перетворення.

13. *Позначення першопочатку, першооснови всього суцього:*

А. матерія; В. субстанція; С. атрибут; Д. буття.

14. *Цивілізація – це*

А. спосіб буття культури;

В. універсальна передумова культури;

С. не пов'язана взагалі з культурою;

Д. паралельне явище в історії суспільства.

15. *Чуттєве і раціональне пізнання*

А. існують незалежно одне від одного;

В. взаємно виключають одне одного;

С. не мають нічого спільного між собою;

Д. є взаємопов'язаними рівнями пізнання.

16. *Суб'єктом пізнання є*

А. людина; В. природа;

С. духовні, ідеальні сутності; Д. інформаційно-комп'ютерні мережі.

17. *В перекладі з грецької мови «майстерність щось штучнестворювати із природного матеріалу» має назву*

А. мистецтво; В. творчість; С. наука; Д. техніка.

18. *Погляд, що технічний прогрес все більше пригнічує людину, перетворює її на залежну від техніки істоту, властивий*

А. технократії; В. техноманії;
С. технофобії; Д. технологічному детермінізму.

19. *Вчений має пропонувати альтернативний порівняно з існуючими шлях розв'язання наукової проблеми і у такий спосіб розвивається вся наука – відбивається в понятті*

А. парадигма; В. проліферація; С. верифікація; Д. інтерпретація.

20. *До глобальних проблем належать*

А. занепад одвічних моральних цінностей
В. екологічна, демографічна;
С. забезпечення соціальних і політичних прав людини;
Д. міграція, змішування рас, націй.

21. *Людський мозок сам по собі, яким він виходить із лона природи*

А. вже є органом людської свідомості;
В. по мірі біологічного розвитку всього організму стає органом людської свідомості;
С. не завжди і не обов'язково виступає як орган людської свідомості;
Д. містить в собі таку потенційну можливість, яка реалізується при залученні людини до суспільного життя через працю, спілкування, культуру тощо.

22. *Виявлення сутності речей і всебічне їх пояснення – це*

А. закон; В. поняття; С. судження; Д. концепція.

23. *Зміст наших знань, який не залежить від суб'єкта, ні від людини, ні від людства – це характеристика*

А. об'єктивності істини; В. конкретності істини;
С. абсолютної істини; Д. відносної істини.

24. *Форми наукового пізнання*

А. ідея, гіпотеза; В. аналіз, синтез;
С. опис, порівняння; Д. індукція, дедукція.

25. *Ознаки часу як всезагальної форми буття*

А. протяжність, метричність;
В. тривалість, незворотність;
С. структурність, упорядкованість;
Д. єдність перервності і неперервності.

26. *Глобальними називають проблеми, тому що вони*

А. тотально загрожують існуванню окремої людини;
В. зачіпають усі країни світу, постають перед усім людством;
С. за своєю суттю пов'язані з іншими гострими проблемами сучасності;

Д. сигналізують нам, що людство перейшло до етапу глобалізованого світу.

27. *Культура щодо суспільства*

А. прискорює його розвиток;

В. гальмує його розвиток;

С. може прискорювати, а може й гальмувати його розвиток;

Д. не впливає на суспільний розвиток.

28. *Ознаки наукового знання*

А. дискретність, еклектичність, гіпотетичність;

В. трансцендентність, суб'єктивність, інтуїтивність;

С. об'єктивність, предметність, обґрунтованість;

Д. стереотипність, повага до авторитетних думок.

29. *Раціональне пізнання починається з формування:*

А. думки; В. поняття; С. судження; Д. уявлення.

30. *Емпіричними методами наукового пізнання є:*

А. передчуття, осяяння; В. спостереження, вимірювання;

С. аналіз, синтез; Д. індукція, дедукція.

31. *До форм чуттєвого пізнання належать:*

А. настрої, емоційні переживання; В. переконання;

С. відчуття, сприймання, уявлення; Д. інтуїція, осяяння.

32. *Представниками агностицизму є:*

А. О. Конт, Г. Спенсер; В. І. Кант, Д. Юм;

С. Г. Гегель, Л. Фейєрбах; Д. Піфагор, Платон.

33. *Філософська концепція, згідно з якою наукові теорії та поняття є продуктами угоди між вченими:*

А. креаціонізм; В. концептуалізм;

С. критицизм; Д. конвенціоналізм.

34. *Принцип в гносеології, який виводить усе пізнання із чуттєвих сприймань:*

А. сенсуалізм; В. емпіризм; С. раціоналізм; Д. агностицизм.

35. *Принцип, який виводить усе пізнання із чуттєвого досвіду:*

А. сенсуалізм В. емпіризм; С. раціоналізм; Д. агностицизм.

36. *Знання, яке є тотожним своєму предмету і у подальшому не будеспростовано – це:*

А. об'єктивна істина; В. суб'єктивна істина;

С. абсолютна істина. Д. відносна істина;

37. *Неповне знання про предмет, яке з розвитком пізнання будедоповнюватися, змінюватися – це:*

А. суб'єктивна істина; В. об'єктивна істина;

С. абсолютна істина; Д. відносна істина

38. Класичне визначення істини як відповідність нашого знанняпро дійсність самій дійсності належить:

А. Арістотелю; В. Піфагору; С. Демокріту; Д. Августина.

39. Положення про те, що вчений діє раціонально, якщо у своїй діяльності дотримується певної дослідницької програми, висунув:

А. К. Поппер; В. Т. Кун; С. І. Лакатос; Д. П.Фейєрбенд.

40. Згідно з технологічним детермінізмом науково-технічнийпрогрес справляє визначальний вплив на:

А. матеріальне виробництво, розвиток соціальної структури, політичних і духовних процесів у суспільстві:

В. продуктивність праці та ефективність матеріального виробництва;

С. розвиток соціально-політичних змін у суспільстві;

Д. стан і розвиток духовно - ідеологічної сфери суспільства.

41. Вчені, які досліджували вплив науки і техніки на сучасне суспільство, розробили концепції «постіндустріального», «технотронного» суспільства:

А. Г. Тард, Б. Лебон, Е. Тейлор;

В. В. Лосєв, Е. Леруа, Т. Мор;

С. З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг;

Д. Дж. Гелбрейт, Д. Белл, О. Тоффлер.

42. Поняття «глобальні проблеми сучасності» з'явилося у науковому обігу:

А. на початку 20-го ст.;

В. наприкінці 60-х рр. 20 ст.;

С. наприкінці 20 ст.;

Д. на початку ХХІ ст.

42. До якої сфери суспільства належать люди з їх трудовиминавичками та вміннями:

А. соціальної; В. політичної; С. духовної; Д. економічної.

43. Суспільство і природа:

А. існують незалежно одне від одного;

В. в окремих випадках взаємодіють між собою;

С. існують в тісному взаємозв'язку;

Д. взаємно виключають один одного .

44. Влада є суттєвою ознакою підсистеми:

А. соціальної; В. духовної;

С. політичної; Д. економічної.

45. *Вчення про ноосферу, яке закладає підвалини сучасного екологічного мислення, розробив:*

- А. П. Грабовський;
- В. І. Мечніков;
- С. В. Вернадський;
- Д. С. Подолинський.

46. *Філософія історії вивчає:*

- А. структуру і механізм функціонування суспільства;
- В. історію людського суспільства;
- С. історію становлення і розвитку людини;
- Д. мету і сенс історичного процесу.

47. *Джерелом формування соціальності, а відтак і суспільства є:*

- А. знання;
- В. емпіричний досвід;
- С. діяльність;
- Д. моральні якості правлячої еліти.

48. *Закон про народонаселення сформулював:*

- А. Маркс;
- В. Мальтус;
- С. Макіавеллі;
- Д. Аврелій.

49. *Життєдіяльність суспільства розгортається у таких сферах:*

- А. матеріальній, соціально-політичній, духовній;
- В. історичній, культурологічній, освітянській;
- С. військовій, релігійно-церковній, мовній;
- Д. в жодній з них не розгортається.

48. *Уперше слово «культура» у зв'язку з духовно-практичним розвитком людини вжив:*

- А. Платон;
- В. Арістотель;
- С. Цицерон;
- Д. Гегель.

49. *Вчені, які розглядали всесвітній історичний процес як виникнення, співіснування і загибель самотутніх автономних цивілізацій :*

- А. Данилевський, Шпенглер, Тойнбі;
- В. Абельяр, Августин, Аквінський;
- С. Маркс, Енгельс, Ленін;
- Д. Кант, Конт, Донцов.

Орієнтовний перелік питань до екзамену

1. Світогляд, його структура.
2. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Особливості філософського знання.
4. Матеріалізм та ідеалізм – головні напрями у філософії.
5. Структура та функції філософії.
6. Філософія і наука.
7. Філософія і релігія.
8. Філософія і мистецтво.
9. Філософія в системі культури та її роль в житті людини і суспільства.
10. Зародження філософії. Проблема першоначала у філософії.
11. Основні течії та загальні риси стародавньої філософії.
12. Конфуціанство та даосизм – провідні течії стародавньої філософії.
13. Натурфілософія (мілетська школа, вчення Демокріта).
14. Класичний період давньогрецької філософії.
15. Філософські школи еллінізму.
16. Виникнення та особливості середньовічної філософії.
17. Патристика. Погляди Августина Блаженного.
18. Схоластика. Реалізм і номіналізм. Погляди Фоми Аквінського.
19. Філософія Відродження.
20. Проблема методів пізнання у філософії Нового часу.
21. Людина і суспільство в суспільно-філософській думці Просвітництва.
22. Німецька класична філософія. Погляди І. Канта.
23. Г.Ф. Гегель, його філософська система і метод.
24. Антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха.
25. Зародження та проблематика філософської думки Київської доби.
26. Філософія Г.С. Сковороди.
27. Розвиток української філософії у XIX-XX ст.
28. Зародження та загальна характеристика некласичної філософії XIX-XX ст.
29. Філософія позитивізму: сутність, еволюція, напрями.
30. «Філософія життя» (Ф.Ніцше, З.Фрейд, А.Бергсон).

31. Екзистенціалізм – провідна антропологічна течія сучасної філософії.
32. Поняття «світ»: історичний розвиток уявлень, сучасний погляд.
33. Буття. Субстанція.
34. Матерія, спосіб та форми її існування.
35. Природа та генезис свідомості. Роль соціальності у виникненні свідомості.
36. Структура свідомості, її основні рівні.
37. Форми суспільної свідомості, їх взаємозв'язок.
38. Наука: поняття, склад, соціальні функції.
39. Наукове пізнання: сутність, особливості.
40. Принципи, закони та категорії діалектики.
41. Предмет, основні категорії та принципи сучасної гносеології.
42. Єдність чуттєвого та раціонального в пізнанні.
43. Проблема істини (об'єктивна і суб'єктивна, абсолютна і відносна, наукова і філософська).
44. Суспільство як процес і результат життєдіяльності людини.
45. Зміст сфер суспільного життя.
46. Джерела розвитку суспільства.
47. Антропосоціогенез. Єдність біологічного і соціального в людині.
48. Людина, індивід, індивідуальність, особистість. Духовна структура особистості.
49. Духовність і проблема сенсу життя.
50. Філософські концепції культури.
51. Культура і суспільство. Функції культури.
52. Цивілізація: поняття, зв'язок із культурою.
53. Суспільство і природа. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.
54. Глобальні проблеми людства та шляхи їх вирішення.
55. Форми та методи наукового пізнання.
56. Особливості пізнання соціальної дійсності.
57. Історичний процес як предмет філософського осмислення.
58. Цінності та їх роль в житті суспільства і людини.
59. Філософський аналіз техніки. Роль техніки в житті суспільства і людини.

60. Соціальні передбачення і прогнозування майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

Базова література

1. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-те вид., переробл. – Харків : Право, 2023. – 424 с.
2. Литвинчук О.В., Муляр В.І. Філософія: навч. посібник. Житомир : Жито Бліхар В. С., Цимбалюк М. М., Гайворонюк Н. В., Шандра Б. Б. Філософія : підруч. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
3. Філософія : підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк та ін. - Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. - Вид. 2-ге, перероб. та доп. - 440 с.
4. Філософія: плани семінарських занять, ключові поняття, питання для контролю та самоконтролю знань, завдання для самостійної роботи здобувачів вищої школи усіх спеціальностей МНАУ / уклад. В. О. Ханстантинов. Миколаїв : МНАУ, 2020. 52 с.
5. Філософія: теоретичний курс: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти/за ред. Я.В. Шрамка. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2021. 264с.
6. Петрушенко В.Л. Філософія: Підручник. – Львів: ПП “Магнолія 2006”, 2025. – 504 с.
7. Шарін О. В. Philosophy: course of lecture for students of all specialties = Філософія : лекційний курс для студентів всіх спеціальностей. Миколаїв : МНАУ, 2020. 40 с.

Допоміжна література

8. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : моногр. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 460 с.
9. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підруч. 3-є вид., перероб. Харків : Право, 2020. 432 с
10. Ільїн В. В., Кулагін Ю. І. Філософія : підруч. Київ : Альтерпрес, 2020. 328 с.
11. Козьмук Я., Задубрівська О. Філософія. Чернівці : Рута, 2021, 139 с.
12. Кремень, В. Г. (). Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. №4. С. 1-8.
13. Лозовий В., Требін М., Горлач М. Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підруч. Київ : Центр навчальної літератури. 2020. 128 с.
14. Мірошкіна Н. В., Борко Т. М. Філософія сільського господарства як спосіб осягнення аграрної практики. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*, 2023 № 27 (1). С.85-94.
15. Суріна Г.Ю., Мірошкіна Н. В. Світоглядні й ціннісні підходи засновників агробіології та органічного землеробства. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, Одеса, № 2, 2024. С. 190-199.

16. Мірошкіна Н. В., Суріна Г. Ю. Агросфера як онтологічний об'єкт та теоретичний конструкт постнекласичної науки. *Грані: науково-теоретичний альманах*. Дніпро, № 27(3), 2024. С. 19-27.
17. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В.В. Федоренко, В. О. Федоренко. – Київ: КВІЦ, 2020. – 274 с.
18. Хамітов Н. В. http://opac.mk.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=ELKAT&P21DBN=ELKAT&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR= Історія філософії. Проблема людини та її межа. 6-е вид., перероб. та допов. Київ : КНТ, 2020. 393 с.
19. Шаповал В. М. Трансцендентальні горизонти свободи. Київ : Парапан В. Б., 2010. 312 с.

Інтернет-джерела

1. Киричок О.Б . Філософія : підруч. URL:
https://www.umsa.edu.ua/storage/kf_filosof/files/6oT7nwlclKZyC3ZHNzJiIY3pCdlpyB6hP2Yij8SN.pdf/
2. Лузан А. О. Вступ до філософії. URL:
http://pidruchniki.ws/1445112748969/filosofiya/vstup_do_filosofi_ua_luzan_ao
3. Пазенок В. С. Філософія. URL:
http://pidruchniki.ws/1662060752061/filosofiya/filosofiya_-_pazenok_vs
4. Сидоренко О. П. Філософія. URL:
http://pidruchniki.ws/15840720/filosofiya/filosofiya_-_sidorenko_op

Зміст

Передмова	3
Модуль I. Філософія як специфічний тип знання	4
Тема № 1. Філософія як особливий тип світоглядного знання	4
Тема № 2. Проблема людини у філософії	7
Тема № 3. Світогляд	11
Навчально-методичні матеріали до модуля 1	15
МОДУЛЬ II. Історія філософської думки	19
Тема № 4. Філософія Стародавнього світу	19
Тема № 5. Філософія V – XIX ст.	24
Тема № 6. Сучасна світова та українська філософія	29
Навчально-методичні до модуля 2	34
МОДУЛЬ III. Систематична філософія	39
Тема № 7. Філософське уявлення про світ	39
Тема № 8. Буття і матерія. Основні онтологічні категорії	42
Тема № 9. Свідомість	46
Тема № 10. Пізнання	50
Тема № 11. Наукове пізнання	54
Тема № 12. Суспільство	58
Тема № 13. Філософський аналіз науки і техніки	62
Тема № 14. Культура і цивілізація	69
Тема № 15. Суспільство, природа, майбутнє	74
Навчально-методичні матеріали до модуля	81
Орієнтовний перелік питань до екзамену	92
Література	94

Навчальне видання

ФІЛОСОФІЯ

курс лекцій

Укладачі:

Мірошкіна Наталія Валеріївна

Суріна Ганна Юріївна